Драма на п'ять дій

ДІЙОВІ ЛЮДЕ

Кальницький:

Василь Коваленко, полковник Кальницький.

Оксана, його жінка.

Свирид Пилипенко, її батько, осавула сотенний у Ханенка.

Горпина, слуга в полковника Коваленка.

Степан Лясковський, сотник.

Лаврін Крицький, писар полковий.

Андрій Старовський, судде полк.

Михайло Білоченко, обозний полк.

Хома Жилинський, хоружий полк.

У Кальнику:

Роман Горленко, осавула полк.

Денис, козак, кремезний дід.

Дід Остап, козак старий, увесь білий.

Карпо, козак немолодий.

Крутько, теж.

Два окличники.

Татарин, кат.

Козаки й народ (жінки й чоловіки).

З Ханенкового боку, в таборі під Кальником:

Грицько Доленко, козак.

Сотник козацький.

Козаки.

Жовніри польські в таборі під Кальником.

Діється в місті Кальнику восени року 1671.

ПЕРША ДІЯ

Світлиця в полковника Коваленка. Вузькі й довгасті вікна з невеликими шибками в олив'яних рямах. Двері просто глядача, праворуч і ліворуч. Кахельна груба з мальованих кахоль: полковник козацький верхи з

шаблею в руках, татарин біжить конем, пані з хусточкою в одній руці і з квіткою в другій, дівчина по воду йде, сівач сіє, орел степовий видирає з лоба очі мертвому козакові, ведмідь улика цупить, олень ряснорогий біжить — усе теє змальовано на кахлях, на кожній по одному малюнку; на стінах порозвішувано зброю, видко два портрети. Кругом стін лави з спинками, килимцями позастилувані. Де нема лав,— мисники з дорогим посудом: блищать кубки злотисті й срібні і просто ясні кришталеві, чарки стоять, конівки, таці великі, тарілки срібні. У куточку маленька поличка, а на їй кільки книжок, фоліянтів товстих. Ближче до глядачів стіл, біля його під стіною лава, а з других боків дзиглі.
Оксана — пані полковникова, струнка чорнява молода молодиця з темними очима, вбрана в шовкову запаску й вишивану сорочку, поверх сорочки керсет, корунком обшитий; вона стоїть біля вікна й співає.
Ввіходить Баба Горпина, невеличка сухорлява жінка, стала і прислухається.
Оксана (співає).
Закувала зозуленька, закувала:
Горе ж мені, молоденькій, що сама я!
Чого мені на серденьку та й не легко:
Єсть у мене рідний батько, та далеко.
Ой, вирву я з рожі квітку, з винограду,
Та пошлю я до батенька на пораду;
А батенько тії квітки не приймає,
Бо він мене, молодої, не пізнає…
Горпина
А ти вже знов про батька щось…
Оксана
Дак що?
Горпина
Сумуєш ти…
Оксана
Не можу я забути:
Все ж батько він!
Горпина
Та служить ворогам.

Оксана
Нехай йому за те господь пробачить!
Се гріх тяжкий... Він завжди до ляхів
Прихильний був,— того і віддавати
За Василя мене він не хотів...
Де він тепер?.. Не відаю, не знаю...
А пісня ся нітрохи не сумна:
Вона ж отак кінчається, бабусю:
Ой вирву я з рожі квітку, з винограду,
Та й пошлю я до милого на пораду;
А мій милий тую квітку та й приймає,
Бо він мене, молодую, пригортає!
(Підбігає й обнімає Горпину.)
А так же, так, бабусю, пригортає!..
Все ж пригорта!..
Горпина
Пустуєш ти усе.
І як йому тепер ще пригортати,
Коли кругом ляхи нас облягли,
І треба нам од їх оборонятись?
Оксана
Бабусенько, голубочко моя!
Я ж тільки так!.. Сама я добре знаю!..
Ні вдень йому спокою, ні вночі:
Все шанців, бач, не хоче покидати!
Прихилиться, хвилинку задріма,
Та й знов туди... І де береться сила?!.
Горпина
На те ж він є полковником у нас...
Так де вже тут сміятись, пригортатись:
Молитися, журитися тепер...
Оксана
Бабусенько, і я ж молюся щиро,
І я журюсь, що обняла наш край
Така біда; та повсякчас сумною,

Понурою не можу бути я…
Та й нащо те? Боротись краще, легше,
Коли на бій всміхаючись ідеш,
І сонечко-надія сяє ясно…
От, прийде він намучений, сумний,
Закурений важким гарматним димом,
А я його візьму та й звеселю,
То й віримо, що лихо піде геть.
Горпина
Якби-то дав господь наш милосердний!
Ох-ох, ох-ох!.. Неначе хтось іде?
Василь Коваленко, полковник, увіходить з писарем Лавріном Крицьким. Коваленко — високий, з чорними вусами, не дуже довгими, сам чорнявий, з ясним, трохи гордим, поглядом; убраний у козацький жупан кармазиновий, короткий, простий, при боку шабля; він тільки вернувся з шанціз. Писар Лаврін Крицький зовсім молодий, гарний з себе, білявий, з маленькими вусами, вдягнений у довгий жупан, підперезаний кольористим поясом; зверху кунтуш, він його скидає, ввійшовши.
Крицький (уклоняючися).
Я доброго здоров'я зичу пані.
Оксана (вклоняючися).
Здорові й ви! Сідайте, прошу, в нас!
Коваленко
Оксаночко, у нас тут рада буде,
Дак щоб ніхто сюди не увійшов.
Проходить в другу світлицю правими дверима, Горпина виходить лівими.
Оксана
Що сталося? Якісь новії вісті?
Чи що лихе?
Крицький
Нове? Лихе? Ба, ні!
Од ворогів нема нового лиха,
А від своїх — се гірше за ляхів.
Оксана

Кажіть же — що?
Крицький
Суть вороги між нами.
Оксана
Між нами? Хто?
Крицький
Ото ж то й є, що хто!..
Якби я знав!.. А то по місту всюди
Вже пущено такую вість, немов
Полковник наш не здужа боронитись,
Не вміє він... що скинути б його
Та іншого когось настановити…
Що мусимо скоритися ляхам,
А булаву Ханенкові оддати…
О прокляті!..
Оксана
Яка брехня!.. Василь?..
Не вміє він!..
Крицький
Та що вже говорити!..
Всі відаєм, що душу віддає
І силу всю за справу пан полковник,
Що розумом, лицарством — перший він…
Та через те ж ті зрадники й жадають
Геть скинути його, аби самим,
Не гаючись, Собіському скоритьсяся.
Коли того не буде, хто один
Здолає тут опертися тій силі,
Що навкруги мов хмара облягла,
Змагаючись стоптати нас під ноги,
Тоді вони вже запанують тут!
От, пані, чим полковник винен стався!
Увіходять: Степан Лясковський, сотник, чоловік років 35, непоганий з себе, вуси біляві, трохи вгору закручені; Андрій Старовський, суддя полковий, років йому з 50, або трохи й більше; обличчя сите, увесь

кремезний, чорні короткі вуси; Хома Жилинський, хоружий полковий,— пиндючна козацька постать; ввіходячи, вітаються:

Добридень вам, вельможна господине!

Оксана

Здорові й ви!

Лясковський

Де ж пан полковник є?

Оксана

Увійде він,— от тільки зараз вийшов.

Увіходять: Михайло Білоченко, обозний полковий, худий з обличчя, але кремезний старий сивий козарлюга з довгими вусами; Роман Горленко, осавула полковий,— ще молодий, звичайне козацьке обличчя; говорить завсігди палко й щиро. Вітаються:

Вітаємо в господі вашій вас!

Оксана

Вітаю й я,— добридень вам, панове!

Полковник Коваленко ввіходить, а Оксана зараз же виходить.

Коваленко

Сідайте ж бо, панове, прошу вас!

Усі сідають, опріче писаря: той тим часом переглядав книжки на полиці, а тепер, узявши в руки одного фоліянта, перегорта його, зацікавлений.

Білоченко

Пан писар щось до книг узявся дуже.

Крицький

Не можна-бо! Новенька книга тут:

(Читає.)

"Небо новоє з новими звіздами
сотворенноє Іоаникія Галятовського..."

Я ще у вас її не бачив, пане.

Коваленко

Ще по весні її мені привіз
Один купець зо Львова... тільки й досі
Як треба я не прочитав її
За справами військовими... Хай потім
Вам дам її, тепер ідіть до нас.

Облишивши писар книгу, сідає до гурту.
Собіський Ян, гетьман коронний польський,
А вкупі з ним Ханенко, що себе
Теж гетьманом над нами називає,
Прислали нам оце сього листа,
А у листі таке нам написали,
Щоб оддали на ласку панську їм
Ми Кальник наш. Листа ви всі читали...
Що волите ви одписати їм?
Старовський
А що ж би ми могли відповідати?
Он скоро вже два тижні буде,— всі
Ми тут б'ємось, а діла все чортмає...
Щодня тісніш, міцніш стискає нас,
Мов обручем зо сталі, лядська сила.
Нас жменя тут зосталася мала,
В їх — військо все. Гетьман наш Дорошенко
Не здужає потуги дати нам...
Коваленко
То з двох одно: або ляхам скоритись,
Або гуртом у бої полягти.
Се подаю вам до уваги нині.
Старовський
Де ж сила в нас, щоб ще змагаться нам?
Як скоримось, то змилування буде,
А скоро ні,— загинемо усі
Із статками-маєтками своїми.
Білоченко
Лицарська річ — у бої полягти.
Горленко
Загинемо? Дак ліпше вже загинуть!
Ще сила є! І пороху та куль
Багато в нас.
Жилинський
А в ворогів ще більше.

Білоченко
Не стане куль — червінцями тоді
Стрілятимем,— їх де в кого багато.
Горленко
Ха-ха-ха-ха! Се пан обозний втяв!..
Старовський
Ну, не на те червінці, щоб стріляти!
А як нема вже змоги, то корись!
Та й скоримось ми не кому чужому,-
Ханенкові, і той у нас гетьман…
Один там біс — Ханенко, Дорошенко...
Коваленко
Ба ні, не так! Пан полковий суддя
Сказав таке, чого казать не личить:
Забув, хто єсть у нас тепер гетьман!
Ні, не одно Ханенко й Дорошенко,
Бо гетьманом Ханенка ізробили
Ляхи, не ми. Він здався їм на те,
Щоб булаву відняти в Дорошенка,
Бо сей не з тих, що вклониться ляхам.
Ханенко, се — попихач у ляхів!
Він, важучи свого народу волю,
Його права святії за ніщо,-
Все продає за панську зрадну ласку:
Аби він сам у злоті панував!
Гетьман Петро — хай Бог йому уділить
Предовгий вік! — стоїть за правду він
І мислить він про край, про посполите
Усіх добро. Не хоче він народ,
Що визволивсь, купивши волю кров’ю,
Оддати знов старим панам в ярмо,
Зробивши з нас довічні лядські слуги.
Білоченко
Не скоримось Ханенкові, ні-ні!
Горленко

Не зрадимо свойого краю й волі!
Крицький
Не продамось!
Жилинський
Незмога ж далі так!
Горленко
Ні, змога є! Міцні ще шанці й замок.
Жилинський
А те забув, що з міста є хідник,
Ще давній той: аби ляхи назнали,
То нищечком і влізуть уночі.
Коваленко
Уже тайник засипано землею.
Білоченко
Допильнував того я вранці сам.
Горленко
І живность є,— голодні не вмремо...
Крицький
А може, ще й надійде Дорошенко
З потугою...
Старовський
Де в чорта вже йому
Нам помогти, коли й самому скрутно.
Лясковський
Не згоджуюсь! Дозвольте зняти річ!
Де ж видно се, що зникла наша сила?
Ні, мусимо ми бороniться знов,
Ні, мусимо боротись до загину
І за свого стояти гетьмана!..
Подужаєм! Ми ж козаки, панове!
Старовський
А ти ж казав...
Лясковський
Що тяжко нам боротись?
Казав!.. Дак що? Поборемо усе!

Старовський
Але ж бо ти...

Лясковський
Кажу, щоб биться й далі!..
Старовський (помовчавши трохи)
Як так, то й так...
Жилинський
Як сотник, так і я!
Коваленко
Так будемо ж до смерти бороніться!
Признаюсь вам по щирості тепер:
Коли б ви тут усі постановили
Послухаться сього до нас листа,
Скоритися, то вже повів би інший
Вас кланятись ляхам, а я б узяв
Востаннє вже тоді у руки шаблю
Та й кинувся б на ворогів хоч сам.
Бо ліпше є за волю в бої вмерти,
Ніж статися невільником-рабом;
Бо тільки труп — той сорома не знає,
А хто живий, той не стерпить ярма.
Крицький
Ні, не стерпить!.. І ми того не хочем!
Білоченко
Якби ж усі такі були, як ти!..
Горленко
З тобою всі поляжемо,— веди!
Коваленко
За щирість сю спасибі вам, панове!
Смеркається,— на шанці треба йти.
Ще й посланця ми одіслати мусим.
Усі встають.
Нема чого відписувати їм:
Так одкажу,— нехай не дожидають!

Ми скоримось хіба, як у землі
Лежатимем... Ходіть тепер, панове!
Виходять усі, Коваленко позаду, але в ту мить одчиняються двері з другої хати і ввіходить Оксана.
Оксана
Василечку, стривай!
Коваленко
А що тобі?
Оксана
Я раду всю з тієї хати чула...
Який же ти... який ти смілий, гарний!..
З тобою я нічого не боюсь...
Коли б не се, а вдвоє більше військо
Нас облягло,— не страшно і тоді,
Бо що воно перед тобою зможе?
Коваленко
Хіба вже я нелюдську маю міць?
Ні, є кінець усякій людській силі,
І навіть той, хто дужчий за усіх,-
Той зломиться.
Оксана
Зломитись — не схилитись,
Не кланятись звитяжцям-ворогам!
І ти такий! За те такий і гарний,
І дорогий, коханий, любий мій!
(Припадає до нього)
Коваленко
А що, якби ляхи нас подоліли?
Оксана
Тоді б поліг в останнім бої ти.
Коваленко
А ти?
Оксана
А я-? Чудний бо ти, Василю!..
Коваленко

В неволю ти попалася б тоді!
Оксана
В неволю — я?! Навіщо глузувати?
Ні, смерть — то мить, неволя — цілий вік.
Я до життя готова і до смерті:
Де будеш ти, то буду там і я.
Коваленко
Голубочко, душі моєї сонце!
Мій світоньку! З тобою все ясне,
Без тебе — ніч... ніч темна і похмура...
Без тебе я... і жити б я не міг!
Оксана
(палко пригортаючись до його.)
О цить-бо, цить!.. А то тебе від себе
Не зможу я пустити!
(Цілує його, потім одштовхує злегенька).
Ну, іди!
Коваленко
Іду, іду... Бо справді забарився...
(Іде, але на порозі спиняється).
А відаєш, якая новина?
Грицько знайшовсь.
Оксана
Невже? А де?
Коваленко
В Ханенка.
Оксана (сумно.)
І він туди!
Коваленко
Я з шанців сам пізнав...
І в посланця питавсь,— і той так каже...
Ну, вже піду... Я скоро і вернусь.
Виходить.
Оксана
(Сама. Проходить по хаті, тоді сідає біля столу).

Грицько знайшовсь... і б'ється за Ханенка..
І винна — я... Укупі ми зросли,
І плакали, й сміялися укупі...
Він покохав мене і певний був,
Що будемо ми двох із ним подружжям...
Та, може, так воно й було б, якби
Не стрівсь Василь... Маленька зірка гасне,
Як засія на небі сонце... Так...
Як оддалась за Василя,— не стало
Тоді Грицька: ураз кудись він зник...
А се тепер у ворогів з'явився...
І щирий він, і гарний, добрий був...
Ми вкупі з ним ділили сміх і сльози:
Він батькові був тільки приймаком,
Але мені він братом був ізмалку.
І жалко так, що з ворогами він...
Як сталося, що він тепер з Ханенком?..
Як все тепер поплуталось: хто був
Учора наш, той з ворогами завтра...
Се помилка його, і певна я,
Коли б його могла я де уздріти,-
Вернувся б він, їх кинувши, до нас.
(Схиляється головою на руку й замислюється)
Баба Горпина ввіходять.
Горпина
Чи вернеться небавом пан Василь?
Оксана
Ви хочете, бабусенько, вже спати?
Лягайте, спіть! Чого ще вам товктись?
Я Василя тут буду дожидати,
І дам йому вечеряти сама.
Горпина
Так я піду.
Оксана
Ідіть та спіть, бабусю!

Горпина виходить. Оксана знову сидить біля стояу, замислившися. Увіходить тихо чоловік середнього зросту, в звичайній мужичій одежі, білявий, з усами, без бороди. Увійшовши, озирається, не важучися нічого робити. Оксана, почувши його, підводить голову і відразу встає... придивляється...

Оксана

Се хто такий?.. Ой хто се? (Пізнає.)
Боже правий!..

Чоловік

Не пізнаєш?

Оксана

Ні, я пізнала... ви... Се, батьку, ви...

Пилипенко

Се я... Чого ж злякалась?
Поблідла чом?.. Хіба я дикий звір?

Оксана

Та ні, се так... се я... не сподівалась...
Я думала, що вас немає тут...

Пилипенко

Та не лякайсь!.. Я не прийшов ганьбити
Тебе за те, що ти за Василя
Свого пішла, від батька втікши нишком,
До ворогів пристала...

Оксана

Батьку, ні!
Не вороги вони мені, а рідні.
Той ворог нам, хто наш плюндрує край:
Не я, а ви, мій батьку, з ворогами.

Пилипенко

Мовчи уже, коли ще не клену!
Я не про те тут маю розмовляти.

Оксана

А я про те: покиньте, тату, їх,
Вернітеся до нас! Вас привітаєм
Як рідного, коханого ми всі...

Любитиму, коритимусь!.. Верніться!
Пилипенко
Облиш, кажу!.. Не в тім сьогодні річ!
Повинна ти мене обрятувати:
Сюди вночі я тайником уліз,-
А поки тут ходив, то тайника
Засипано,— зоставсь я мов у пастці.
У бур'яні пролежав цілий день,
А се добравсь по-темному до тебе.
Оксана
Але чого ж ви опинились тут?
Пилипенко
А що тобі? За ділом опинився…
Рятуй тепер і випусти мене!
Оксана
А як же вас я випущу? Всі брами
Скрізь замкнено, і вартові стоять.
Пилипенко
То одури тих вартових, як знаєш,
А випусти відсіль мене мерщій!
Оксана
Та як же я їх можу одурити?
Пилипенко
Ти вимудруй! Ти знаєш ліпше це!
Оксана
Дурить своїх? Ні, я того не хочу.
Пилипенко
Ану облиш ти вигадки дурні!
Оксана
Не вигадки,— не можу я зробити.
Пилипенко
Не зробиш ти,— я проклену тебе!..
Я задавлю тебе!.. Пускай мене!
Оксана
Не можу я!

Пилипенко

У, проклята тварюка!

(Проходить по хаті й вертається. Спокійніше).

Та слухай же! Розваж же, нерозумна:

Коли мене не випустиш вночі,-

Піймають же мене і накарають.

Оксана

Я Василя прохатиму, щоб він... Поможе він...

Пилипенко

На його я не вірю.

Та й він не сам: є присуд військовий:

І завтра я на шибениці буду

Чи голову катюга втне мені.

Оксана

Ой, господи!

Пилипенко

Та пожалій же батька!

Вже раз його ти скривдила так тяжко,

Тепер його на страту віддаєш.

Проллється кров моя і упаде

На голову тобі: ти вбила батька!

Моя душа на божий стане суд,

І я йому, єдиному, на тебе

Жалітимусь...

Оксана

Ой, боже! Що чинити?

Пилипенко

Жалітимусь: у неї не було,-

Скажу йому,— жалю в жіночім серці.

Вона могла кривавий батьків труп

Без голови вбачати на помості,

Вона мене убила, се вона:

Карай її, мій господи єдиний!

Оксана

Ні, не кажіть так, тату, не кажіть!

Пилипенко
Казатиму!.. У тебе серце добре...
Я ж батько твій, зростив тебе, кохав...
Тепер прошу: рятуй мене від смерті!..

Оксана
Стривай-бо!.. Подумаю...
(Мовчить).
А, так! Надумала!
Пилипенко
Надумала? Кажи ж бо!
Оксана
Тут поблизу в саду у нас є хвіртка
Маленькая у мурі... ключ у нас...
Пилипенко
Веди ж мене! Веди мерщій, не гайся!
Оксана
Стривайте, бо — неначе хтось іде...
(Прислухається).
Василь іде. Отам сховайтесь поки.
Я все зроблю, що сила буде,— йдіть!
Виводить батька в другу світлицю, сама вертається. Коваленко — ввіходить.
Коваленко
Оксаночко, тут не було Карпа?
Оксана
Не бачила його...
Коваленко
А мав він бути... А може, він в пекарні дожида?
Ти глянь піди! Нехай сюди увійде.
(Оксана виходить.)
Коваленко — сам, дивиться услід Оксані.
От бог послав мені оцей клейнод!..
І утомлюсь, і знеможусь без міри,
А ззирнемось, очима всміхнемось,-

І де вже та і втома, і знемога!..
Коли б її у мене бог одняв,
То хоч і вмри, бо що життя без неї?
Холодний світ без радощів і втіх,
Без щирості, без правди... кров та бійка
Щоденная... гризеться з братом брат...
А нащо се?.. Велична річ — лицарство,-
Я все життя із шаблею прожив,
А часом так подумаєш: мій боже,
Вже скільки літ в крові й сльозах наш край!..
Як у раю могли б тут люде жити,
А ми той рай вже пеклом ізробили,
Руїною!.. Коли ж тому кінець?..
Бог відає, що б'юсь за правду й волю...
Та знає він, що се — тяжке життя
І посила душі людській на втіху
Пречистую ласкаву ту ясну
Жіночую подружню душу любу,-
Так і мені Оксаночку послав.
Карпо — козак немолодий, увіходить.
Карпо
От я й прийшов. Який же загад буде?
Коваленко
Та загад сей такий: як хочеш ти,
Дак і берись, а ні — нехай хто інший.
Карпо
Кажіть, який?

Коваленко
(виймає листа.)
Та от цидулу сю
Гетьманові Петрові доручити...
Тут більш на смерть, як на життя ідеш.
Карпо
Давайте лист!

Коваленко

Ти лицар щирий, брате!
Дак слухай же, як мусиш ти зробить:
Ти вдягнешся у свиту й вийдеш зараз
В маленькую лівую браму,— там
Униз іди; зійшовши на долину,-
Йди до млина, мірошника знайди
Петра Гайду,— йому віддай цидулу:
Хай він мерщій до Дорошенка йде...
Він знає вже,— скажи, що се від мене...
Віддавши лист, вертайсь назад сю ніч.

Карпо

А як його не буде часом дома?

Коваленко

Тоді ти сам у Чигирин іди
І там оддай цидулу гетьманові.
Ось на тобі червінця на коня.
Їдь день і ніч... Мені тебе не вчити,
Ти знаєш сам... Не першого тебе
До гетьмана з листом я ординую,
Але нема ні вісточки відтіль:
Всі посланці погинули без сліду.
То сторожкий ти будь та бережкий,
Щоб цілий був і щоб зробив ти діло.

Карпо

А як же я ввійду до міста знов?

Коваленко

Ми підемо з тобою вдвох до брами,
Там вартовий і випустить тебе,
Як вернешся, то мусиш ти сказати:
"Брід перейшов". Се гасло тільки ти,
Та вартовий, та я і будем знати —
Воно тобі відчинить браму знов.
Тепер же тут ніхто не може знати,

Що ти пішов: се знаєш ти, та я,
Та вартовий; певніша справа буде,
Коли ніхто не знатиме про се.
Карпо
Нехай і так... То, може б, пан полковник
Не брамою звелів мені іти,
А випустив мене з садка у хвіртку
Дак тут ніхто мене б уже не вздрів.
Коваленко
Не можна так: кущі-терни край брами,
І добре ти сховаєшся у їх;
Тут — голо все, то скоро вийдеш,— зараз
Тебе ляхи постережуть і вб’ють.
Тепер ходім,— я проведу до брами.
(Виходять обидва.)
Пилипенко — обережно визирає в двері і, бачивши, що нікого нема, увіходить.
Пилипенко
Уже пішли... Ідіть собі здорові!
Який швидкий: "Нехай ніхто не зна!"
А я почув і знаю ваше гасло!
Потрапив я сюди в щасливий час:
Підмовою чи зробиться з Лясковським,
А знаючи, як увійти сюди,-
Вже я зроблю!.. Коли б то вийти швидше!..
Оксана
(ввіходить швидко.)
Ходіть мерщій... Василь уже пішов.
Пилипенко
Ходім, веди! А се тут недалеко?
Оксана
Та тільки сад маленький перейти.
(Виходить. Сцена який час порожня.) Лясковський увіходить.
Лясковський
(озирається.)

Нема її... От не щастить ізнов!..
Побачити її саму хотілось...
А от — нема!.. А може, там вона?
(Зазирає в одні двері і в другі.)
Ніде нема!..
Оксана
(вбігає швидко.)
Ой, хто се тут?.. Пан сотник...
Лясковський
Еге, се я... Потурбував я пані?
Але я знав, що пані тут сама,
То і прийшов із шанців, щоб сказати...
(Спиняється.)
Оксана
Сказати — що?
Лясковський
Багато є сказать,
Та усього не виявиш одразу...
Оксана
Сідайте ж бо!
(Сама сідає.)
Лясковський
Еге, сідаймо... так... Сідає.
Дак з чого я почну?.. Хіба з такого?
Нема мені спокою вже давно...
Оксана
Чого ж то так?
Лясковський
Бо пані я побачив.
Оксана
Ви кажете, добродію, таке,
Що я його не вмію розуміти...
Лясковський
Дак зрозумій, що я тебе люблю!
Оксана зривається з місця. Лясковський теж устає.

Ні, не тікай, дай все мені сказати!
Не вільний я!.. Кохання обняло...
Подужати його не маю сили...
Мовчав я все, але тепер такий
Надходить час, що годі вже мовчати:
Ще день, чи два — й поляжемо ми всі;
Тебе ж люблю: не можу попустити,
Щоб смерть тебе забрала в час страшний,
І можу я тебе порятувати;
Але ж за те благаю в тебе я:
Не погордуй моїм коханням, пані,
До мене будь...
Оксана
Ні, годі, годі вже!..
Мені було б од вас піти відразу,
Не слухати тих божевільних слів.
Коли ж уже лишилась я, то мушу
Сказати так: як зважилися ви
Таке гидке мені казати й грішне?
Почтивості моїй, чесноті ви
Як зважились таку вчинити кривду?
Ідіте геть і більш не важтесь ви
До нашої приходити господи!..
А кривду сю — хай вам дарує бог!
Лясковський
Розгнівалась і слухати не хочеш...
Оксана
Ідіте геть! Я вже сказала вам,
І більше вас я слухати не буду.
Лясковський
Гаразд! Дарма! Послухаєш колись!..
І що тепер здається нецнотливе,
Лякає так,— вже здасться не таке,
Як смерть тобі над шиєю зависне.
(Виходить.)

Оксана (сама.)
О господи, яка гидота се!
За віщо він мене образив, скривдив?
Помітив що в мені такого він,
Що зважився прийти мене схиляти
Покинути під ноги честь свою?
Які слова, чи погляди, чи вчинки
Мої йому ту зважність надали?
Не знаю я, а кров кипить з образи!..
Казати се Василькові чи ні?..
Авжеж що ні! Є клопоту багато
У його й так,— то нащо сей новий?
Йому тепер спокою в душу треба...
І добре се надумалася я,
Що зважилась про батька не казати:
Сказала б я,— що б мусив він тоді?
Коли б оддав на суд у раду батька,
То певна річ, що присуд був би — смерть;
Коли б його пустив із міста нишком,
То мусив би тоді Василь немов
Ізрадити своїх, а се погано
І мук йому без міри завдало б.
Тепер же все зробилось тишком-нишком,
Не зна Василь, не зна про се ніхто...
Тоді колись, як знімуть сю облогу,
То розкажу я Василеві все,
Тепер же — ні! Навіщо турбувати?
Коваленко (ввіходить швидко.)
Коваленко
Ну, ось і я. Діждалася мене?
Оксана
(Кидається до його й припадає йому на груди.)
Василечку!.. Мій орле ти, мій світе!..
Єдиний мій, найкращий, дорогий!..
Ти все мені!.. Моє життя, мій раю!

Коваленко
Ні, ти — мій рай, моє життя і світ!..
Завіса.
ДРУГА ДІЯ
ОДМІНА ПЕРША
Світлиця в господі в сотника Лясковського, вбрана підхоже до того, як і в Коваленка, але менша й простіша. Ніч, на столі свічка.
Лясковський сидить за столом, перед їм стоїть Крутько, немолодий козак.
Лясковський
Дак мовиш ти, що хилються до нас?
Крутько
Та ще і як! Я з панського розказу
Усім одно у вуха все турчу:
Що в нас тепер полковник сей поганий...
Лясковський
Ну, а про те... про мене закидав?
Крутько
А як же ж ні!.. Казав, ласкавий пане!
Нам сотника Лясковського, кажу,
Полковником годиться обібрати.
Лясковський
Та що ж вони?
Крутько
Багато пристає
На вашу мосць... а інші Коваленка
Обстоюють.
Лясковський
А ти їх припечи:
Ти нагадай сьому, як пан полковник
Його колись покривдив,— накарав
За те, що він... Ні, не кажи за віщо,
А за ніщо, кажи... Тому закинь,
Що міг би він уже значнішим бути,
Але сього полковник не дає,

А буде він значним тоді, як стане
Полковником Лясковський". Ще кому
Ти просто дай горілки, щоб напився,
Чи та яра йому ти в руку вкинь,
Коли не п’є...
Крутько
Я ж і роблю так саме.
Лясковський
Усякому ти щось лихе скажи
Про Василя,— вигадуй там, що знаєш,
Та тільки так бреши, щоб не вклепавсь.
Крутько
Та знаю як,— мене сього не вчити.
Лясковський
Хто наріка на сю облогу,— тим
Скажи, що се через його упертість
Та через те, що недотепний він:
Коли б не він,— давно кінець облозі.
А хто кричить, що треба йти на смерть,
Тому скажи: Василь оддатись хоче
Ляхам і вже з Ханенком наклада...
Тим і людей мордує він, щоб врешті
Знемігшися, всі легше підлягли.
Крутько
Вже декому й казав... і вірять добре.
Лясковський
А коли хто й віри не пойме,
То все якась народиться невіра
До Василя: "А може, щось і є?"
Подумає і неймовірний часом...
І вже не так повірить він йому,
Як трапиться, що треба буде віри.
Крутько
От тільки ще той клятий дід Остап:
Він серед нас велику силу мас,

Шанують всі його, що лицар він
Уславлений і ранами окритий,
Козацькії звичаї знає всі...
Я закидав йому: "Дурниця,— каже.-
Ти не плети дурниць!" — Коли б же він
Та прихилився,— за їм би й ті шугнули,
Що ще тепер хитаються вони.
Лясковський
А ти йому червінчика...
Крутько
Не візьме!..
Та я його злякаю: я впевню,
Що зраджує полковник. Як повіре,
То ворогом страшним тоді йому
Він зробиться.
Лясковський
Роби вже, як там знаєш!
Полковник я,— хоружий в сотні — ти.
(Дає гроші.)
Ось на іще побрязкачів блискучих,-
Багато сим прихилиш ти... Іди!
Крутько кланяється й виходе.
Лясковський (помовчавши.)
Полковницький пірнач... блищить він гарно...
Ото тоді пануй і розкошуй!..
Дурні! Дурні! Клопочуться, гризуться,
За рідний край говорять, за народ...
А що мені той рідний край? Навіщо?
Як добре жить, то там і рідний край,
А якщо зле,— на чорта він іздавсь?
Про волю ще народную торочуть...
Все чортзна-що! Йому горілки дай,
Уп'ється він, то й байдуже про волю:
Лизатиме він чоботи тобі.
Тоді вона, та воля, є в людини,

Коли бряжчать червінці у руках,
Тоді усе, що тільки заманеться,
Все зробиться!.. Такої волі й я
Добуду ось... Коли б ще пощастило!..
Щоб більше він на шиї не сидів,
Огидний сей!.. Тоді уже й Оксана...
Ой-ой, ой-ойї.. То ласощі такі,
Що тільки їх хоч трошки нагадаєш,
То так тебе мов опече всього!..
А як вона нагнівалась на мене!..
Тоді немов ще краща стала враз...
Вже сердьсь тепер: твоя ще поки воля!
А скоро я приборкаю тебе,-
Не сердиться ти будеш,— цілувати!
Старовський та Жилинський увіходять.
Старовський та Жилинський.
Добривечір!
Лясковський
А, прошу до господи!
Старовський та Жилинський скидають кереї.
Сідайте-бо! Давно вже челядь спить,
І нас ніхто почути тут не може,
То вільно нам розмовиться в сей час.
Старовський
Надумав се пан сотник щось цікаве.
Лясковський
Цікаве — так! Ми мусимо гуртом
Порадитись, щоб знати, що чинити,
Бо справа се великої ваги.
Жилинський
Ану, кажи, послухаєм про справу.
Лясковський
Мені до рук потрапив лист один...
Жилинський
Від кого ж лист?

Лясковський
Від гетьмана Ханенка.
Жилинський
Ханенка? Йо?
Старовський
Невже?
Лясковський
Атож, кажу.
Старовський
А що ж стоїть написане в цидулі?
Лясковський
Хай пан суддя читає сам її.
Подає листа. Старовський розгортає й дивиться спершу на підпис.
Ханенко, так... Ну, будемо читати!
Мой велце шановний, ласкавий добродію, пане сотнику Калницький! Ординуємо з сим листом нашим певного чоловіка, сподіваючись, що сим тебе і інших обачніших з старшини вашої до перестанку пролиття крові християнської нахилимо. Поне-важ уже два тижні тая кров проливається і ще більше її пролито має бути, як звитязьким робом до Калнику вступимо. Рач ваша милость на тоє уважно глянути, іж ніякої надії на утримання міста вашого мати не можете і чи нині, чи за кілька день поддатися мусите. Ліпше вам будеть на ласку нашу оддатися, аніж карання строгого за упартость дознати. За дурницею полковник ваш уганяючи, того вчинити не хочеть; то могли би ваша милость, полковницький пірнач до рук узявши і розважніших із старшини вашої до себе приєднавши, тоє вчинити. А що такий вашої милості і товариства учинок без нагороди доброї маєтками чи золотими червоними не лишився би, то в тому певний будь. Також і полковницького пірнача з рук вашої милості ніхто видерати не мав би. Рач же, розваживши тоє, мені пилну з пилну і щиру одповідь подати. Року божого 1671-го, октобрія..."
Оце і все. (Мовчать який час усі.)
А що сказав пан сотник
Тому, хто дав йому сього листа?
Лясковський

Що відповім не зараз, трохи згодом...
Порадитись із вами я хотів,-
На те я вас тепер оце й покликав.
Старовський
А сам же ти як думаєш про те,
Що пан гетьман нам подає до вваги?
Лясковський
А що ж тут ще? Казав я вам і перш,
Що все одно — нам витримать не сила,
Не схилимось,— то шию нам нагнуть,
Послухаєм — зазнаємо ми ласки.
Нема чого стрибати нам в огонь,
Коли його і обминути можна.
Змагаючись, як наш дурний Василь,
Ми і людей занапастим, і місто.
Віддавшися ж — ми зарятуєм все,
Та і самі не будемо без зиску.
Ви згодились попереду на те,
Що як уже побачимо, що годі
Змагаться нам, то скинем Василя,
Коли на те до нас він не пристане,
Та й скоримось Ханенкові. Сей час
Уже прийшов: не витримаєм далі.
І склалось так тепер нам добре все,
Що вже не ми, а сам гетьман Михайло
Прохає нас,— то се ще й ліпше нам:
Ми можемо так більше вторгувати.
Тим я й кажу: берім, коли дають,
Бо час мине, то може все пропасти.
Жилинський
Та се то так... та штука є одна...
Лясковський
Кажи — яка, то, може, і зарадим.
Жилинський
Ну, дасть гетьман маєтків, талярів

По сотні-дві... І ще тобі до того
Полковництво...
Лясковський
Написано про се... Хіба не в лад?
Жилинський
Ні, не про те, а ось що:
Вам добре двом: полковницький пірнач
Уже давно вві сні пан сотник бачив,-
Тепер його й рукою досягне.
І пан суддя теж плату добру має:
Полковника ненавидить він так,
Що добре б дав, аби помститись можна.
За віщо се,— не відаю того...
Старовський
Він ворогом мені давно вже стався:
Образою великою вразив
Мене він раз...
Лясковський
Яка ж була образа?
Старовський
Прилюдно він назвав мене колись
Утисником і ще зганьбив словами.
Лясковський
А за що ж то?
Старовський
Та за дурницю все!
Там козаки-сусіди єсть у мене,
Дейнеченки... супліку подали,
Що ніби я їх утискав, що ніби
Я батожжям їх бив, а то усе
Шкарадная брехня! Та ще й на кого:
Ще й на суддю! І він мене тоді
Утисником назвав, ганьбив... Забути
Не можу я... Давно я заприсягсь
Помститися, полковництво відняти

У його й все...
Жилинський
Ото ж і буде так!
От пан суддя і має нагороду!
Опріче тих маєтків, талярів,
Один бере пірнач, а другий — помсту,
А що ж мені?
Лясковський
Маєтність, гроші...
Жилинський
Ге!
Те маєте і ви та ще і надто,
Мені ж нема додаточка того.
Лясковський
Як там — бери! Про те всі будем дбати,
Щоб сотником ізроблено тебе.
Жилинський
Оце гаразд! Так ліпше й приставати.
Та тільки вже щоб слова не ламать!
Лясковський
Не зломимо! Як я сказав, то певне,
Та тільки щось мовчить наш пан суддя,
Що думає — не хоче нам сказати.
Старовський
Я пристаю.
Жилинський
Оце так і гаразд.
(До Лясковського.)
А де сей лист пан сотник взяв? Од кого?
Лясковський
Вночі я йшов учора, аж дивлюсь,-
По-хлопському убраний хтось підходе,
Дає листа... я в його розпитавсь:
Він ізнайшов отой тайник підземний
Та й вліз сюди... Я наказав йому,

Щоб зараз він назад вертавсь, а вранці
Засипали ми тайника того.
Жилинський
Бач, бісові,— знайшли ж тайник, а наші
І байдуже!
Старовський
Бо так він обвалився,
Заріс увесь кущами й дерезою,
Що всі його забули вже давно.
Лясковський
А сей, бач, знав про його: він у місті
Колись бував. І знаєте ви — хто?
Жилинський
А хто? Кажи!
Лясковський
Полковниці се батько.
Старовський
Невже? Свирид? Бач, де він обізвавсь!
Жилинський
А хто ж то є? Про його я не знаю.
Старовський
Він з Винниці був міщанин,— там є
У його двір... Водився з козаками
Ще здавна він... лестивсь і до ляхів...
Став козаком, пристав до Дорошенка...
Лясковський
Тепер же знов з Ханенком наклада...
Він там у їх за осавулу в сотні...
На вигадки премудрий, дак його
Туди і шле Ханенко, де не шаблі,
А хитрощів зажити треба їм.
Жилинський
А як же наш йому зробився зятем?
Старовський
Так і зробився... У його ся дочка

Одна була, та ще приймак... За пана
Багатого віддать її хотів.
А тут Василь підскочив, та вернувся
Із гарбузом, бо був тоді малим
Хоружим він у сотні... Дак Оксана
Сама тоді вже утекла із ним.
Розлютувавсь Свирид і відцурався
Навік дочки.
Жилинський
Дак он се через що
Він хоче сам занапастити зятя!..
(До Лясковського.)
Того ж ти так на раді обставай
За те, щоб нам з ляхами биться й далі?
Лясковський
Так ліпше ми захистимо себе:
Як будемо кричати скільки сили
Про ворогів треклятих та про бій,
То й вірити нам будуть, скажуть: певні.
Ми ж нищечком ізробимо своє.
Та ще і те: коли б сам Коваленко
Ляхам оддавсь,— пропали бариші!
Старовський
А як же ми умовимся з Ханенком?
Лясковський
Я завтра сам із Кальника піду
Вночі до їх і там з самим Ханенком
Погоджуся.
Старовський
Се до ладу... іди!
Лясковський
А мій Крутько підкручує тут добре.
Багато вже до нас прихильних є.
Старовський
Нам їх тепер ще більше буде треба:

Як Василя приборкаєм, то все
Ізробимо, а з ним, то важча справа,
Силкуймося, щоб прихилить народ.
Лясковський
Тепер же ми ходім іще на шанці,
Щоб бачено, що пильні й щирі ми.
Жилинський
А що ж, ходіть! Обійдемо та й спати.
Вдягаються й виходять. Завіса спадає.
ОДМІНА ДРУГА
Ніч. Майдан серед Калмику великий. Будинки старосвітські, вікна вузькі, покрівлі гонгові й солом'яні, високі й гострі. Ніч не місячна, але досить видко. Чути, як перегукається варта: "Вартуй! Вартуй!" — гукає з одного боку. "Вартуй!" — озивається з другого, а ще десь далі ледві чуть: "Вартуй!" Як одслонюється завіса, то на майдані порожньо. Трохи згодом чути ходу. Виходять Лясковський, Старовський та Жилинський, ідучи через майдан од Лясковського до шанців.
Лясковський
То правда є: сього Ханенка знаю.
Він так, як пес, виля своїм хвостом
Туди й сюди... Та нам дро те байдуже,-
Аби свого хоть з чортом досягти.
Старовський
Против ночі не поминай його!..
Лясковський
Ат, вигадки!.. А що се галас наче?
Ба ні, се спів.
Старовський
І справді щось співа.
Лясковський
Який се біс тепер співати сміє?
Чути гуртовий спів; пісня наближається, голоснішає, голоснішає. Входить гурт — чоловіка десять козаків трохи напідпитку. Безладно йдуть співаючи:1
Гей гук, мати, гук,

Де козаки п'ють.
І веселая та доріженька,
Куди вони йдуть!
І веселая та доріженька,
Куди вони йдуть!
Куди вони йдуть,
Там бори гудуть.
Поперед себе та вражих ляхів
Облавою пруть!
Поперед себе та вражих ляхів
Облавою пруть!
Зібрались вони
Під рясні дуби
Та чекають отамана
На раду собі.
Та чекають отамана
На раду собі.
Отамане наш,
Не дбаєш за нас,-
Ось бач — наше товариство
Як розгардіяш!
Ось бач — наше товариство
Як розгардіяш!
Лясковський
А чого б же воно, бісові сини, не було розгардіяшем, коли ви, отак упившися, серед ночі галасаєте?
Козак 1
Отамане наш!.. Ми ж хоч і впилися, дак за твої ж і гроші... Їй же богу, та й годі!.. Ти ж їх сам нам давав та ще й казав: "Нате вам, хлопці, бо я сотник добрий". І ми хлопці добрі, а в жидівочки Рухлі горілка прихована... Дак ми за твої гроші й теє... За твої гроші й за твоє здоров'я, бо ти ж у нас сотник добрий... Ти ж давав...
Лясковський
Давав, бісова патяко, давав!..
Але хіба я вам казав упиватися?

Козак 2

Та ми, пане отамане, се й без казання знаємо.

Лясковський

Хоч би вже трошки пили, а то так!..

Козак 3

Сама душа міру знає!

Чоловік не скотина: більш відра не вип'є.

Лясковський

Та ще й зіпаєте на все п'яне горло! Цитьте мені зараз, а то як почує полковник, то він ізвелить вас до гармати прикувати.

Козак 3

А нам начхать на полковника, бо ми любимо сотника

Козак 1

Щоб я здох — любимо! Давай я тебе, пане сотнику, поцілую! Обнімаючи цілує. От добрий сотник!.. Не гордий!

Дехто з козаків

А не гордий!.. Ні!

Козак 3

І випити дає.

Лясковський

Чуєте ж, хлопці: цитьте, не ячіте!

Ви ж знаєте, який полковник лютий.

Мені ж вас жалко.

Козак 2

Ой спасибі тобі, братіку, що ти нас жалієш!..

Лясковський

Ну йдіть же, хлопці, та лягайте спати!.. Та нищечком... Щоб вас ніхто не чув! А то вдруге ніколи й шеляга не дам за вас шинкарці.

Козаки

То й підемо!.. Чому не піти?..

Виходять.

Старовський

Навіщо се ти гроші їм даєш?

Лясковський

Та кат їх знав, що так вони нап'ються!

А чим таких на свій прихилиш бік?
Дай випити, то зараз і не гордий,
І добрий він, а там і потягли
На раді всі за того, хто не гордий...
Ще поки хай уже собі поп'ють,
А згодом ми приборкаєм се бидло.
Козак (убігає.)
Гей, пане сотнику, біда!.. біда!..
Лясковський
Яка біда?
Козак
У нас ляхи у місті.
Жилинський
Та не бреши!
Козак
Коли брешу, то хай
Я не діжду і праведного сонця!
Старовський
Та де ж вони взялись?
Козак
А чорт їх зна!
Мов із землі,— так вироїлись зразу.
Білоченко
(вбігає з козаками.)
Де вороги?.. Казали, що ляхи...

Крицький
(з другого боку, з шаблею в руках, за їм теж козаки.)
Хто про ляхів гукав? А де полковник?
Лясковський
Не відаю.
Козак (убігає.)
Ляхи!..

Білоченко

Та де ж вони?

Козак

На варті я біля лівої брами
Стояв тоді... Ой, дихать не дає!..
Ізвечора звелів ще пан полковник
Того пустить у місто, хто вночі,
Постукавши, такеє скаже гасло:
"Брід перейшов"... Я тільки упустив —
Дивлюсь: ляхи... Пан Горленко там з їми.
Але йому вже сили не стає.
Прислав мене... благає він посилку...

Лясковський

Так он як се!.. Дак се вже зрада в нас!
Ляхів пустив полковник сам у місто!

Білоченко

Що плещеш ти?

Лясковський

Хіба ж ти сам не чув?

Коваленко вбігає з шаблею в руці.

Коваленко

Що сталося? Гукали,— ворог в місті?
Чути стріляння.

Лясковський

(до Жилинського та до Старовського.)
Кричіть-бо ви мерщій, що зрадник він!

Старовський

А ти ж де був, що ти того не знаєш?

Коваленко

Я дома був…

Жилинський

А чом же вороги
Ввійшли до нас, твоє сказавши гасло?
Ти сам звелів, щоб вартовий пустив!

Коваленко
Не розберу ніяк, про віщо мова.
Лясковський
Не розбереш? Про те, що зрадник ти!
Коваленко
(з притиском та поважно.)
Що ти посмів мені сказати зараз?
Лясковський
Те, що ти чув!.. Ти варті наказав
Впустить того, хто гасло певне скаже.
Вн упустив, і увійшли — ляхи.
Коваленко
О, господи!.. Невже? Мерщій до бою!..
Старовський
Ні, постривай! Ти зрадив зараз нас,
То зрадиш знов,— не пустимо вже більше!
Жилинський
Авжеж що так! Його спинити треба!
Лясковський
Попавсь тепер! Не викрутишся вже!
Старовський
Невільний ти, бо учинив ти зраду.
Чути стріляння й бойовий галас.
Коваленко
Не зрадник я!.. Я свідчусь богом — ні!
Як сталось це — і сам тепер не знаю..
А тільки я нічим не завинив,
І потім сам я викрию всю справу…
Жилинський
Не слухайте!.. Беріть його, в’яжіть!
Коваленко
Мене в'язать?.. А, бісова пащеко!
Мовчи мені!.. Панове молодці!
Хто думає, що я вчинив би зраду?
Білоченко

Брехня усе! Не віримо тому!
Крицький
Не вірю й я!
Голоси
І ми!.. І ми не вірим!
Чути стріляння.
Лясковський
Не вірите? А він ляхів пустив
І зараз всіх оддасть нас на поталу.
Полковнику! Не вільний більше ти,-
Віддай пірнач і підеш до в’язення.
(Бере його за плече.)
Жилинський
(капа Коваленка за руку.)
Віддай пірнач!.. В залізо!.. До тюрми!
Чути стріляння.
Коваленко
(метнувшись і відіпхнувши Лясковського й Жилинського.)
Від мене геть!.. Ви чуєте, там б’ються!
На завтра суд!.. Тоді мене судіть!
Тепер же час не судний,— треба битись.
(Високо шаблю піднявши, гукає:)
Гей, козаки, панове молодці!
За мною всі! Не даймось ворогам!
(Кидається до бою, а за їм усе козацтво.)
Козаки
Не подамось!.. Вмремо — не подамось!
Лясковський, Старовський та Жилинський якийсь час вагаються, але потім і вони вибігають.
Завіса
ТРЕТЯ ДІЯ
Майдан серед міста той, що й учора. Чути, як забубнено у віщові бубни.
Через майдан ідуть два Окличники.
Окличник 1
У раду!.. В раду! В раду!

Окличиик 2

У раду!.. До суднього кола!

Проходять.

Козаки зіходяться. Вони приходять увесь час, аж поки старшина попри-ходить. Між козаками Крутько.

Козак 1

Дак оце ми полковника судитимем?

Козак 2

А що ж із того суду буде?

Крутько

Коли провинив, то шию втнемо.

Козак 1

Так-то й утнеш полковникові!

Крутько

Скоро стався зрадником, то не став полковником.

Козак 1

А так! Час гарячий, бойовий... Змилування під такий час нема.

Крутько

Щеб пак! Мало не загинуло місто через його.

Денис

(кремезний, трохи сивий козак, що надійшов тим часом.)

Через його? Може, через вас?

Козак 3

Овва! Чого ж це через нас?

Денис

Бо ви, замість щоб одбиватись,— судити його заходилися. Якби він подався та не крикнув: "До бою!" та не кинувся, то що тоді було б? Поки б ви тут судили його, а тим часом вороги все місто поняли б.

Козак 1

А що правда, то не брехня. Як кинувся він,— мов лев який!.. Так усі за їм і шугнули!.. Та як поперли ляхів лавою поперед себе, то враз де вони к чортам і поділися!

Крутько

Авжеж! А сам ворогам гасло подав, щоб увійшли.

Денис

А ти чув?
Крутько
Нащо чути, коли й так видно? Коли ляхи знали гасло, то воно саме до їх не перелетіло.
Дехто
А певне! Вже ж не як!
Козак 4
Щоб такий чоловік таке зробив?!
Козак 5
Та такого друзяки полковника другого й немає!
Крутько
Уже й друзяка! А то не твого брата він прикував до гармати?
Козак 5
Та се правда...
Денис
А то й не треба було? Упився й побився з жидівкою! Хіба се личить козакові?
Козак 4
А я таки знову своє: зроду-віку не пойму віри, що він ізрадив.
Козак 3
Бо дурень!
Козак 4
Сам єси дурень, а мене маєш так узивати?
(Хапає його за груди, добуваючи шаблю.)
Голоси
Годі вам, годі!.. Це ж не шинок, а рада!.. Чи ви показилися?.. Розніміть їх!
Козаків рознімають. Баба Горпина проходить через майдан, стрівається з Денисом.
Горпина
А що се тут, Денисе? Чого се зібралася рада?
Денис
Хіба ж не відаєш?.. Полковника судитимуть.
Горпина
Як то полковника судитимуть? Защо?

Денис
Бо він посланця з міста послав і гасло сказав вартовому, щоб на те гасло назад його впустив... А ляхи про те гасло якось і довідалися. Дак оце тепер і судитимуть... мовби він ляхам гасло переказав і їх до міста пустив.
Горпина
Ой, лишенько!.. Яка ж неправда на чоловіка!
Крутько
Іди собі, бабо, йди!.. Тут нема чого стояти!
Горпина
Та я не стою, я за ділом ішла... Оце біда!..
Треба піти пані Оксані сказати.
Виходить.
Дід Остап — старий, увесь білий, приходить і скидаючи шапку: "Здорові, дітки!" Всі, хто поблизу, скидають шапки, кажучи: "Здорові, діду Остапе!"
Денис
От нехай дід Остап скажуть, чи то ж по правді на нашого полковника казати, мовби він ізрадник?
Д. Остап
Чи він ізрадник, а чи ні, то те на раді побачимо, а що туди воно хиле, то се й я скажу.
Крутько
А бач!.. А бач!.. Уже дід Остап дурно не скажуть. У нас нема над діда Остапа мудрішого... То вже як дід Остап скажуть, то так воно й є.
Козак 2
Так! так!
Ще дехто
Авжеж що так!
Д. Остап
Я, дітки, сеє вже знаю... По світах бував...
Козак 3
Покажемо вам на раді, який ваш полковник!
Козак 5
К бісу такого полковника!

Козак 6

Пана сотника Лясковського за полковника!

Голоси

Чи ба, куди стріляє!.. А не діжде він того ніколи!

Інші голоси

Діжде! Скрутимо в'язи вашому Коваленкові.

Денис

За ту горілку, що вчора вас сотник напував?

Козак

А ти бачив?

Денис

Ніколи нам було бачити: ми билися з ляхами, як ви п'яні спали. Тільки чули, як ви хропака затинали.

Дехто

Га-га-га!.. Оце дак так! У самісіньке око вцілив!..

Козак 1

Цитьте, отамання йде!

Все стихає. Повагом, з урядовими клейнодами в руках іде старшина: Лясковський, Старовський, Білоченко, Жилинський, Горленко. Підходячи, здоровкаються, беручись за шапки.

Здорові, панове молодці!

Козаки

Доброго здоров'я, панове отамання!

Лясковський

Чи вже усі зібралися у раду?

Голоси

Та вже усі... Полковника нема...

І писаря...

Старовський

А негаразд!.. Недобре!..

Зібралася громада, дожида,

А він там десь ще дляється, бариться...

Жилинський

Мов не його судитимете ви,

А сам він вас.

Лясковський
Він не шанує ради.
Білоченко
Поспіємо!.. От зараз прийде він…
Нема чого заздалегідь горлати…
Та он і йде…
Горленко
Іде… і писар з ним…
Василь Коваленко — з полковницьким пірначем у руках; Лаврін Крицький — писар, з каламарем біля пояса і шаблею при боці; в руках сувій паперу.
Коваленко
(скидаючи трохи шапку.)
Здорові, панове молодці!
Дехто
Здоров і ти!.. Хто скида шапку, а хто ні.
Коваленко
Ну, раду починаймо!..
Стають таким ладом: козаки стоять півколом, а посередині Коваленко, праворуч суддя Старовський, біля його Лясковський та Жилинський, ліворуч писар Крицький, Білоченко, Горленко. Спереду Дід Остап, Денис.
Старовський
Хто ж зніме річ?
Лясковський
Та хто ж, коли не ти?
Єси ж суддя, а се в нас судне коло,
То вже ж тобі і бути речником.
Голоси
Хай буде так!… Суддя нехай питає!..
Старовський
Спасибі вам, панове молодці!..
Ось слухайте ж, панове отамання,
Громадськії мужі і ви усі
Товариші і братчики козацтво!

Що сталося учора — звісно всім:
Упущено ляхів до нас у місто,
А вартовий їх сам же і пустив;
Нехай теперь він нам і оповість,
Як сталось те.
Вартовий
(Виступає з-за стовпища).
Та сталось так воно:
Вночі когось приводе пан полковник…
По-темному не розібрав я — хто…
Звелів його він випустити в браму,
Тоді сказав: "Коли хто уночі
Постукає до брами й гасло скаже:
"Брід перейшов", то ти того пусти".
Я довго там стояв, було все тихо,
А далі, так опівночі вже,— стук
У браму щось. Питаю: хто там стука?
Воно ж мені: "Брід перейшов,— пусти!"
Я відчинив — коли їх ціла купа…
І оком я змигнути не поспів —
Всі як сунуть!.. Мене з їх хтось ударив.
Додолу збив… Коли, на щастя, тут
Пан Горленко настиг, і бій зчинився…
А потім я до вас ото прибіг…
Старовський
Полковнику Василю Коваленку!
Чи так було, як вартовий казав?
Коваленко
Увечері учора я покликав
Карпа Ганька до себе й наказав,
Щоб він удягсь у просту свиту й вийшов
У браму ту; щоб у долині він,
Петра Гайду, мірошника, знайшовши,
Йому мою цидулу доручив
І наказав, щоб той до Дорошенка

Відніс листа; Карпові ж я звелів
Вертатися. Коли ж Петра не буде,
То сам нехай до гетьмана іде...
Всі посланці, яких ми посилали,
Погинули: я, зради боячись,
Так нищечком послав Карпа, що знати
Не міг ніхто... то й вартовий не знав,
Хто йде й чого... Карпа я сам проводив,
Сам випустив, (і так усе було,
Як вартовий нам зараз оповів.
Старовський
Іще скажи: чи міг почути хто,
Як ти казав Карпові й варті гасло?
Коваленко
Я думаю: ніхто того не чув.
Старовський
То з двох одно тепера має бути:
Або се ти переказав ляхам
Про гасло те, щоб увійшли до міста!..
Або зробив ту зброднюю вартовий.
Вартовий
Я не робив того, я свідчусь богом!..
Пан Горленко те знає, ввесь той час
Він там стояв, біля гармати зараз...
Горленко
Я оддалік стояв, і бачив я,
Як посланця приводив пан полковник;
Розмови їх почути я не міг,
А бачив все: нікуди не відходив
Сей вартовий, не розмовляв ні з ким.
Старовський
То і не міг ляхам сказати гасло...
Полковник же...
Крицький
Міг виявить Карпо...

Лясковський
Він не такий козак, щоб те зробити,
І ми ж усі тут знаємо Карпа.
Голоси
Та знаємо!.. Людина певна дуже!
Білоченко
Могли його вхопити там ляхи
І муками примусити сказати.
Старовський
Він не такий, щоб мук яких злякавсь:
Мордовано уже його аж двічі,
Як попадавсь до рук він ворогам,-
Чи ж виявив хоч кришечку він їм?
Голоси
Та що й казать! Душа в Карпа — то криця!
Крутько
Умре, а вже не пустить пари з уст.
Лясковський
А де ж Карпо? Чи вже він повернувся?
Голос 1
Нема його.
Голос 2
Не видно вже давно.
Старовський
Що мовиш? Га?
Голос 2
Та ще як позавчора
Ходили ми на виправу вночі,
То я його, вернувшися, й не бачив.
Лясковський
А вас тоді ляхи напали там
І вбили…
Голос 2
Двох…
Лясковський

То, може, й трьох убили:
Ще і Карпа?
Старовський
Хто ще тоді ходив?
Голоси
Я!.. Я ходив!.. І я!.. І я!.. Ми троє…

Старовський
Чи бачив хто, щоб повернувсь Карпо?
Голоси
А хто ж його тепер згадає?.. Наче
Не бачили…
Коваленко
Не бачили ви? Як?
Та він же був! Згадайте ліпше ви!
Голоси
Та, може, й був, а може, ні — невпомку…
Старовський
Ото ж то й є!.. От бачите ви всі,
Що не вернувсь Карпо тієї ночі,-
То й не його полковник випускав.
Коваленко
Кого ж? Скажи!
Старовський
Хіба про те я знаю!
А може, хто приходив од ляхів,-
Ти й випустив, йому сказавши й гасло.
Коваленко
Обібрано тебе, щоб речником
Ти в раді був, то можеш те казати;
Коли б же ти мені таке сказав
Не речником, не в раді,— смертним боєм
Я б допевнивсь, де право ти здобув
Собі таке, щоб смів мене ганьбити
І зрадою плямити честь мою!

Та ти — речник... Панове отамання,
Громадськії мужі і ви усі
Товариші і братчики-козацтво!
Ви знаєте, що я не перший рік
По правді тут між вами козакую,
Ви бачити самі могли, чи я
Коли хилився до ворога лихого?
Ви знаєте, що у житті мені
Дорожчого нема за нашу волю,
Ви знаєте: я боронив її!..
А він плямить великою ганьбою
Тепер мене!.. Чи вірите тому?
Голосів кільки
Не віримо!.. Хіба ж таки не знаєм?..
Не віримо, щоб ти лихе зробив!
Коваленко
Коли б я міг таке страшне вчинити.
Коли б хотів я зрадити братів,-
Не кинувсь би учора я до бою,
Я б не спинив лукавих ворогів,
Я б попустив їм тут запанувати...
Не відаю, як сталося се так,
Що всі Карпа не бачили: він, мабуть,
Не спавши ніч, проспав учора день,
А ввечері його з листом послав я.
Я знаю сам, який козак Карпо,
Не думаю, щоб він признавсь на муках.
Тут сталось щось... його не розберу
Я поки ще... Та дайте трохи часу,-
Ми знайдемо, хто зраду сю вчинив,
Скараємо за сю тяжку провину.
Голоси
Гаразд!.. Гаразд!.. От добре промовля!
Шукатимем усі того злочинця,
Ізнайдемо,— то смерть тоді йому!

Оксана

(Вбігає, задихавшись.)

Стривайте-бо!.. Помилуйте для бога!..

Не винен він, нічого не зробив...

Не заробив ніякої він кари...

Я знаю!.. Я...

(Спиняється, задихавшись.)

Лясковський

Та що там знаєш ти!

Оксана

Ні, се не він!.. Я зараз ось... я зараз...

Догадуюсь, що винна в сьому я...

Білоченко

Та як се?.. Ти?!.

Коваленко

Оксано, ти вчинила?..

Та що-бо ти!.. Не може бути, ні!..

Ти не могла такого учинити!

Крицький

Чи то ж могла ти зрадити нас, пані?

Тому ніхто з нас віри не пойме.

Оксана

Мені усе Горпина розказала...

Не так воно!.. Скажу вам, як було...

Коваленко

Кажи усе, та тільки щиру правду,

Чужих провин на себе не бери.

Оксана

Ні, не візьму... До мене батько вчора

Із табора ворожого прийшов...

Горленко

Чий батько?

Оксана

Мій... На сором мій, на горе

Він не своїх боронить,— ворогів.

Білоченко
Та як же б він пройшов сюди у місто?
Оксана
Потайником він позавчора вліз...
Іще ж тоді ви там не засипали...
А як уже засипали,— не міг
Він вилізти і смерти сподівався.
Тоді згадав, що в його є дочка,-
Прийшов, благав, щоб я його пустила...
Карав мене він словом дошкульним,
Прокльонами страшними нахвалявся...
То ж батько мій!.. Віддать його на смерть
Я не могла — хоч він і відцурався
Мене й усіх... У хвірточку малу
Хотіла я уже його пустити,
Коли се йде Василь... Мерщій тоді
Сховала я в світлицю другу батька...
Там він сидів і, мабуть, звідти чув
Все, що Василь казав тоді Карпові...
Оце й усе... Ви бачите: я винна,-
Карайте ж так, як заробила я,
Невинного ж ви визволіть од кари.
(До Коваленка.)
Прости мене, дружинонько моя,
Що честь твою я вчинком сим сплямила!.,
Я думала, що краще так зроблю,
Я думала,— мене не зрадить батько...
Не знала я, про що казав з Карпом...
Прости мене!.. Ти бачиш: винна — я...
Коваленко
Ой, господи!.. За віщо ж сяя кара?!
Усі який час мовчать.
Крутько
(Кричить.)
А що тепер?.. І викрилось усе!

Полковника воно і не минуло!..
І зрада та в господі в його!.. Бач!..
Старовський
Вже враджено того скарать на горло,
Хто се вчинив. Злочинницю знайшли,
І присуд той на неї впасти мусить.
Жилинський
А мусить же! Вже ставсь над нею суд:
Вести її, зрадливую, на страту!
Крутько і ще дехто
Авжеж вести!.. За зраду!.. На поміст!..
Старовський
Хай буде так!.. Полковникова пані!
Ти зрадника і шпига, що прийшов
Підглядіти, як місто звоювати,
Не віддала до рук старшині... Ти,
Ховаючись, його пустила з міста:
Вчинилася велика зрада тим,-
За се ти вмреш!..

Крицький
Стривайте! Ще не так!
Старовський
Чому не так?
Крицький
Бо ми не те судили,
Що бачимо... Повинні зважить ми,
Чого і як вона зробила діло:
Се ж батько був! Се ж батько проклинав!
Не відала ж вона, про що полковник
Казатиме таємно до Карпа!..
Білоченко
Не зрада се, а помилка була;
І можемо сю помилку простити.
Старовський

Не можемо! Гарячий час тепер,
Та щоб таке в нас коїла жінота?
Вже ж наш народ і під Ханенком є,
І всяких є там родичів багато,
То будуть їх пускать та випускать!..
Тепер одну помилуєм, то й кожне,
Як трапиться, зробити схоче так.
Яка ж тоді у нас і вірність буде?
Се не війна, не оборона в нас,
А чортзна-що!
Жилинський
Авжеж ладу не буде!
Старовський
Порядок нам дають уже баби!..
Ех, бабії! Вам однієї жалко…
Жалійте!.. Хай!.. То всі ми пропадем
Отак, як ті всі десять душ, що вчора
Убито в нас!.. Вона ж се наробила!
Голоси
Не простимо за се!.. Хай умира!..
Білоченко
Ой, братчики, та ну-бо схаменіться!
Старовський
А я кажу: лилась козацька кров!
Коли її не помстимо, панове,
То се впаде на нас великий гріх.
Жилинський
Чи вам любіш одна якаясь баба,
Ніж десять душ лицарства козаків?
Голоси
Ні!.. Ні!.. Не так!.. Нам козаки дорожчі!
Крицький
Хіба ж вона занапастила їх?
Крутько
Дурниця все! Вести її на страту!

Голоси
Нехай іде!.. Нехай!..
Інші голоси
Не буде так!
Зчиняється крик, більшість кричить: "Присуджено! Хай одбуває кару!"
Коваленко
Стривайте ще! Забули ви, що я
Полковник тут, що я чиню накази!
Ви винною взиваєте її,
На горло ви її вже осудили,
А я на те вам згоди не даю.
Старовський
Бо жінка се тобі, того й не хочеш.
Так зраджує нехай і далі нас!
Коваленко
Не зрадить, ні! Бо не було ж і зради.
Крутько
Що се за біс! За жінку обстає!..
Та сам же він є зрадник проклятущий!..
Та скинемо ми геть його, та й край!..
Однімемо ми пірнача у його!
Голоси
А скинемо!.. Однімемо!..
Інші голоси
Ба ні!
Не хочемо!.. Нехай пірнач у його!
Крутько
(штовхає одного козака, а тоді другого).
Кричи мерщій, що винен він!.. І ти!..
Голоси
Він зрадник!.. Вже ж!.. Його скарати треба!..
Нехай кладе полковницький пірнач!
Крутько
Бач, як воно!.. Ізрадили й байдуже!..
Се кожен так робитиме тепер!

Крутько перебігає то туди, то сюди, підмовляючи проти Коваленка.
Крики
Геть скинути!.. Не руш!.. Убить його!..
Обох убить!.. Беріть його, панове!
Насувають на Коваленка, але він махнув пірначем, обороняючися, і ті подалися назад.
Коваленко
Назад усі!.. Послухайте, панове!
Прошу я вас, дозвольте до тюрми
Замкнуть її, аж поки ся облога
Минеться тут. А там новий хай суд…
Крутько
(Перепиняє)
Щоб випустив її, та з нею й сам
Ти втік? Авжеж!..
Крики
Не хочемо!.. Беріть!
Коваленко
Та он ви як! Ви вже про те забули,
Що скільки раз життя вам рятував
І сам за вас я ранами окрився!
Забули все!.. П'яниці, гультяї
Тепер у нас у раді порядкують,
Немов звірі роздрочені ревуть,
Згубивши вже і розум ввесь, і правду.
Голоси
Та що се він плямує нас усіх?
Вже скинули його: беріть, та й годі!
І сміє він так лицарів старих
Ганьбити! Га? Ще блазень він!
А нуте! К чортам його! Вже скинули! Хапай!
(Насувають на Коваленка).
Коваленко
(замахується пірначем).
Назад, кажу!.. Бо хто підступить,— зараз

Почує він, який важкий пірнач…
Не вбереже він голови дурної!
Мовчанка.
Усе, що тут казала вам Оксана
Неправда те, бо се вчинив я сам:
Ведіть мене, а не її на страту!
Всі вражені стоять.
Оксана
(кидається до Коваленка).
Василечку!.. Ой не роби-бо так!..
Ой не кажи сього!.. Я ж винна, клята!
Коваленко
До мене тесть прийшов,— його я з міста
Сам випустив і гасло те сказав…
Ви бачите тепер, що я тут винний.
Оксана
Ні, Боже мій!.. Йому не вірте ви!..
Василечку! Єдиний мій, коханий!
Не умирай безвинний ти, живи!..
Не слухайте, що каже він, панове:
Се хоче він обрятувать мене,
На смерть іде, щоб я жила, огидна!..
Не винний він!.. Він зрадити не міг…
Коваленко
Чого ж ви всі замовкли? Я ж готовий
На страту йти.
Білоченко
Готовий ти, та річ
Непевна тут. Ми вірити не можем
Тобі тепер. Зробила се вона.
Коваленко
А я кажу, що я!.. Повинні вірить!
Вона вину на себе узяла,
А винен — я.
Крицький

Та нащо б так робити
Було тобі?
Коваленко
Навіщо? Знаю сам!
А вам того казати я не хочу.
Старовський
Що ж, братчики,— коли він сам признавсь,
То жінку ми не будемо карати,-
Скараємо його.
Лясковський
Авжеж його!
Видима річ, що тут у їх зробилось:
Він учинив і вчинок свій гидкий
Хотів сховать, а жінці жалко стало,
І гріх вона на себе узяла.
Коли ж признавсь, то мусить він умерти.
Голоси
Умерти!.. Так!.. Вже час кінчати суд!
Оксана
Ой ні, не так!.. Шановная громадо!
Бог відає, що збавите життя
Невинного — се ж гріх страшний вам буде!..
Не знаєте, хто винен? Так про те
Подумайте, кого вам більше треба
З нас двох: я вмру, то шкоди в тім нема;
А він умре — хто буде боронити
Од ворогів і місто се, і вас?
Коваленко
Не слухайте того, панове браття!
Оксана
Василечку! Не-так бо кажеш ти!
Не варта я, щоб рятувать мене
Твоїм життям!.. Така ціна велика
За зрадниці нікчемнеє життя!
Я вже один вчинила гріх великий,

Що зрадила своїх, а ти новий —
Ще тяжчий гріх, страшніший, положити
Силкуєшся на грішную мене —
Сю смерть твою!.. Який-бо ти недобрий!..
Се ж ти мене занапастити хочеш!
Помилуй же, Василечку, помилуй!
Хай я умру! Бо смерть — одна хвилина!
Радіючи я голову схилю
Під катову сокиру,— тільки б знати,
Що ти живий... Послухайся ж мене,
Єдиний мій, коханий мій, мій світе!
Коваленко
Дружинонько моя єдина, вірна!
Красуйсь, живи!.. Умерти мушу я…
Як ти умреш,— мені навіщо жити?
Прощай, моя утіхо найдорожча!
Прощай навік!.. Ну, братчики, ведіть!
Горленко
Не можна так, панове молодці!
Ви ж бачите: не знаємо, хто винен,
То як же ми скараємо його?
Лясковський
Скараємо, бо сам же він признався.
Білоченко
Та і вона ж призналася сама.
Старовський
Обох скарать, коли такеє діло!
Крицький
А правду ж де ти дів? А ще й суддя!
Дід Остап
Мовчав я все, панове товариство,
Бо я старий, вже й слова не складу…
Тепер же річ мені дозвольте зняти:
А може, й я вам добре що скажу?
Не знаємо ми, хто зробив се діло —

Вона чи він,— та знаємо ми те,
Що він у нас полковником у місті,
І міста він повинен берегти.
А не вберіг, і зрада учинилась,
І сам признавсь, ледачий, в зраді тій,
То й мусить він, а не вона умерти.
Коли не він зробив се,— він покрив!
Який же він козак та ще й полковник,
Коли йому дорожча баба ся,
Ніж козаки, преславне товариство?
На біса нам іздавсь такий бабій?
Скарать його, бо нам таких не треба!
Голоси
Гаразд сказав!.. Розумне слово се…
Нехай суддя тепер нам присуд каже!
Старовський
Чи волите, панове молодці,
На смерть скарать за зраду Коваленка?

Голоси
Всі волимо!
Дехто
Не волимо!.. Не всі!
Зчиняється галас, згодом Коваленкові прихильники стихають, чути тільки:
Призволили!.. Нехай іде на страту!

Оксана
Прошу я вас — до ранку підождіть!
Я приведу вам свідка, він посвідчить
Що правду я сказала... Присудіть,
Що свідок той піти безкарно може —
Що б не сказав…
Лясковський
Не треба нам сього!

Жилинський

Не слухайте! Не треба потурати!

Білоченко

А чом же ні? Повинні так зробить.

Крицький

Не можемо ми навіть не зробити,
Бо право так велить, щоб кожен міг
Перед судом поставити всі свідки.

Голоси

Нехай веде!

Голоси інші

Не треба!.. Ні!

Голоси

Нехай!

Білоченко

Зламаємо і правду, й судний звичай,
Коли того ми не дозволим їй:
Чи волите до завтрього пождати?
Коли вона до страти приведе
Нам свідка, ми його повинні слухать
І відпустить його назад без шкоди.

Голоси

Всі волимо!

Білоченко

То хай же й буде так!

Лясковський

Ведіть його!.. Ведіте до темниці!

Козаки беруть Коваленка.

Коваленко

Оксаночко, навіщо робиш се?

Оксана

Щоб жив ти, жив!.. І будеш, милий, жити!

Завіса

ЧЕТВЕРТА ДІЯ

Передмістя Кальникове. Колись тут жили люде, тепер вони або

повтікали в місто, або й зовсім порозбігалися. Живе тут військо: жовніри Собіського та козаки Ханенкові. Мало не всі хати обдерті, часом руїна з хати або пожарина. Просто глядачів, назад сцени, стоїть хата з замкненими дверима.

Вечір пізній.

Круг огню сидять і лежать козаки Ханенкові, між їми Грицько Доленко. Двоє-троє пряжуть сало на вогні, на шпичку настромивши; дехто люльки курить. Один козак з бандурою в руках,— часом перебирає на їй струни.

Грицько Доленко

І чого ми тут сидимо? Два тижні вже додержуєм облоги, а здобути не можемо.

Старий козак

А ти не будь такий тяжко поспішний! Як весело нам тут, а він іще вередує!

Грицько

Ще б пак! Ловкі вояки: два тижні велике війське маленького Кальника не здобуде! От ті, що в місті, дак ті вояки, бо вони, проти всього війська опершися, стоять, а їх жменя.

Козак із бандурою

Що правда, то не брехня. Уміють воюватися дорошенківці,— хоч би й нам так.

Грицько

Та ще хоч би за що добре ми билися, а то за чорт-зна-що!

Козак із бандурою

За лядську ласку.

Грицько

А хай вони своєю ласкою подавляться!

Старий козак

Ну, не плач же! На тобі ось сальця кришоник,— іззіж та й засни!

Козак 1

Він, дядьку, не добере в йому смаку, — дайте мені!

(Вихоплює в старого козака сало.)

Старий козак

Який швидкий!

Козак 2

У ляхів ми завсігди були й будемо панськими попихачами.
Грицько
І що ми за дурні дурні, панове браття, що служимо сьому Ханенкові? Сам він попихач лядський, то й нас у попихачі пошив.
Старий козак
Укусися за язик! Бач, як розпустив!.. То вже тобі не лядський жовнір, а наш гетьман.
Грицько
Коли він гетьман, то хай народ до доброго, а не до лихого веде. А це хіба добре, що своїх доводиться бити, свою землю плюндрувати, ляхів слухаючися.
Козак із бандурою
От Дорошенко — орел!
Старий козак
І той добрий! Сей з ляхами злигавсь, а той з бусурменом.
Грицько
Коли ж не сила самому! Дак за те ж і голова, і лицар же!
Козак із бандурою
Не дурно про його й пісню складено.
(Приграючи на бандурі, співа, а інші допомагають).
Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Попід зеленою
Козаки йдуть.
Попереду Дорошенко
Веде своє військо
Славне запорозьке
Хорошенько.
Старий козак
(перепиняючи.)
Тю на вас, розумних! У нашому таборі про Дорошенка пісні співають! От тільки нагодиться яка старшина, то...
Грицько
То що? Послухає, коли має чим слухати.
Старий козак

А послухавши,— тобі, розумникові язикатому, спину киями спише, то, може, хоч тоді тобі заціпить.
Козак із бандурою
Ну, не можна, то й не можна.
Козак 1
Он уже ляхва преться!
Увіходить гурт польських жовнірів.
Жовнір 1
A to jak wygodnie szyzmatyki pokladli sie kolo ognia!2
Жовнір 2
A nam juz i palic niema co.3
Грицько
Хати ж палите.
Жовнір 3
Popalili wszystkie chaty, jakie byly w naszym zakatku. Trzy tylko zostawili, zeby na czas deszczu bylo sie gdzie schowae.4
Жовнір 1
Ej precz! Miejsce nam!5
Козак із бандурою
З якої ради! Ідіть собі, звідки прийшли!
Грицько
Бач, які пишні! А дзуски не хочете?
Жовнір 4
A to ty, szyzmatyku, nas ganbic...6
(Штовха його ногою. Той схоплюється й хапається за шаблю; починають рубатися шаблями).
Голоси козацькі й жовнірські
Тю на вас! Nie ruszaj go!7
Чи ви не показились?
Увіходить Сотник козацький
Сотник
А то ще що? Облиште зараз ви!
Ті неохоче кидають битися.
Знов сварка тут?.. Ще карано вас мало!
Як сміли ви добути зброї? Га?

Грицько
Бо він посмів мене штовхать ногами!
Жовнір 4
On nie pozwalai nam zagrac sig tutaj...8
Сотник
(до жовнірів)
Геть зараз ви! Бо тільки доповім,
Що робите,— не минете ви кари.
Жовнір 1
Nam na nic to!.. Jak sie chlop rozzuchwalil!.. Ale popamietasz, chamie! Kjedys moze zdybiemy sie, to policzymy sie w ten czas!.. Chodzmy, panowie-bracia! 9
(Жовніри виходять).
Сотник
А ви таки заведетесь, хоч як!
Грицько
Не можемо знущання ми терпіти!
Старий козак
Бо вже вони розвеличались так,
Мов ми у їх піддані на роботі.
Сотник
Сваритися не треба!.. Не сварись!
Пилипенко, убраний уже по-козацькому, приводить Лясковського.
Лясковський
Полковник то засипати звелів
Тоді тайник. Ти був би йшов, не бавився.
Пилипенко
В тернах отих я цілий день ховавсь,
Все длубався, як способу добрати
Геть вибратись... Та й про дочку згадав...
Лясковський
Се відаю... і як дізнавсь про гасло...
Хотів-таки фортелем увійти,
Та не воно... Не дуже пощастило!..

То ж не дури, а справу як почав,
То вже кінчай.

Пилипенко
А от і сотник наш.
Лясковський
Здоров був, пане сотнику!

Сотник
Здорові А хто єси?
Пилипенко
Це сотник, пан Лясковський.

Сотник
Пан сотник! Бач!.. Гаразд, що завітав!
Ну, що ж у вас там коїться у місті?
Лясковський
Все добре в нас: полковник у тюрмі,
За його — я.

Сотник
Та як же се вчинилось?
Лясковський
От розкажу... А поки ти мене
До гетьмана мерщій веди, бо треба
Умовиться... Йдучи я розкажу,
Що сталося, і як ми подоліли.
Сотник
Оце гаразд! Так завтра Кальник наш?
Виходять Сотник, Лясковський та Пилипенко.
Грицько
Зрадливий пес!.. Продав своїх, Іюда!
Старий козак
Не лайся-бо! Він продається нам,-
То й ми такі?

Грицько
Та й ми не дуже ліпші.
Козак 1
Та годі вам сваритися! Починай хоч якої пісні, абощо,— все ліпше, ніж гризтися.
Козак із бандурою
Та якої ж його починати, коли ніякої не вільно: про Дорошенка не можна, про ляхів не можна... хіба про Морозенка?
(Співа, а за їм інші).
Ой Морозе та Морозенку,
ой ти славний козаче!
Ой за тобою, та Морозенку,
уся Україна плаче.
Не так тая й Україна,
а як теє горде військо...
Ой заплакала та Морозиха,
ідучи вранці на місто.
Не плач, не плач, та Морозихо,
об сиру землю не бийся;
Ой ходім з нами, з нами, козаками,
та меду-вина напийся!
— Чомусь мені, та миле браття,
та і мед-вино не п’ється:
Ох і десь же мій син Морозенко
та із турчином б’ється...
Пилипенко увіходить.
Пилипенко
Пан сотник вам звелів, щоб ви "или На всю цю ніч до шанців, аж до брами.
Козак 1
А що робить?
Пилипенко
Сказав, що прийде сам, То й скаже все.
Козак 2
Чи йти, то йти! (Устає, за їм інші).

Козак 3
Ходімо
Устають козаки й виходять.
Пилипенко
(сам.)
Два тижні тут... Вже пороху звели
До бісу й куль... вже всім осточортіло,
А не щастить!.. Про Дорошенка чутка,
Що йде сюди... то мусимо тікать
Або сюди, у місто се, ввійти.
Ото ж, коли не пощастило силі,
То хитрощам моїм хай пощастить.
Червінчиків гетьман не пошкодує...
Вже поживу в достатках я тоді!..
Багатий зять приймав мене до себе,
Дак утекла ж із Василем дочка!..
Доводиться тинятися ізнову,
Замість щоб жить в розкошах та в добрі...
Оксана боязько ввіходить, озираючись.
Пилипенко
Мов жінка щось... Чого се тут ти ходиш?
Оксана
Се, тату, ви?
Пилипенко
Оксана?! Ти відкіль?
Оксана
Із міста я... Прийшла, бо вас шукала.
Пилипенко
Чого ж прийшла? Яке тобі тут діло?

Оксана
Ой, таточку, чи чули ви? Василь...
Пилипенко
Я знаю це.
Оксана

Його скарати горлом…
Пилипенко
Я знаю й це… Як заробив, так має.
Оксана
Ой, батечку! Се ж через вас і сталось:
Він оддає своє життя за вас.
Пилипенко
Хай оддає — по-християнськи й буде.
Оксана
Не можна ж так! Змилосердіться ж ви!
Пилипенко
А що ж я тут? Хіба я що тут можу?
Оксана
Ви можете, аби схотіли ви.
Хоч суджено його скарати горлом,
Та рада ще дозволила мені,
Щоб привела до завтрього я свідка,-
Хай свідок той посвідчить, як було,
То Василя тоді не покарають.
Пилипенко
А хто ж за те відбуде гасло? Га?
Се видно вже: відбуде кару свідок.
Еч, зрадниця! І вигадала як,
Щоб підвести під смертну кару батька!
Оксана
Присуджено, що свідок — хто б не був —
Із города без кари має вийти…
Каратимуть мене за діло се…
Я, тату, вмру…
Пилипенко
Ти вмерти хочеш? Нащо ж?
Оксана
Щоб жив Василь, бо винна ж я…
Пилипенко
Та що ж

Тобі тоді, чи він живий, чи мертвий,
Коли сама ти вмреш? Не тямлю я…
Оксана
Чи попущу ж, щоб він умер за мене?
Та хоч би й він зробив усе,— й тоді
За його я радіючи умерла б,
Щоб тільки жив.
Пилипенко
Дурниці ти плетеш…
Я не піду. Про се й балакать годі!
Оксана
Ой, таточку, зласкавтеся ж бо ви!
Пилипенко
Зласкавиться? А ти до мене мала
Сю ласку? Га? Від мене ти втекла,
Покинула задля коханця батька!
Оксана
До шлюбу ви мене із Зороховським,
З старим, гидким хотіли силоміць
Тоді вести,— я ж Василя любила…
Я не могла: се ж зав'язати світ…
Пилипенко
Ти не могла, а я тепер не можу,
То й буде так,— нехай він умира!
На милого ти батька проміняла,
Тепер же знов розмінюйся назад:
Коханця ти свого віддай за батька.
Оксана
Ой, таточку, ой, не кажіте так!
Благаю вас… навколішках благаю…
(Стає навколішки й обнімає йому коліна).
Послухайтесь! Тяжкий-важкий сей гріх
З душі мені зніміте ви!… Зніміте!..
За мене хай не умирає той,
Кого люблю і хто не винен, тату!

Пилипенко
Сказав, що ні, то й годі вже про се!
Оксана
Ні, таточку, не може се так бути...
Він хоче відійти, вона не пускає.
Стривайте ж бо!.. Ні, не тікайте ви!..
Послухайтесь!.. Та зрозумійте ж, Боже!..
Се ж, тату, кров... вона впаде й на вас!..
Впаде — і там, перед престолом Божим,
Волатиме вона на нас обох...
Згадайте-бо — і ви ж бо, тату, винні!..
Ой, Боже мій!.. Де слів мені знайти
Таких палких, щоб серце ваше зимне
Зогрілося й озвалося добром?
Я йду на смерть... я скоро перед Богом
Стоятиму й благатиму за вас,
Щоб він простив усі гріхи вам, тату...
А є ж у вас вони,— згадайте ви! —
А я їх всі куплю своєю кров’ю.
Пилипенко
Облиш те все! Устань, кажу тобі!
Я не прошу тебе благать за мене.
Не хочу я, щоб і вмирала ти;
Хай він умре: ти молода ще, гожа,-
Тобі знайду такого чоловіка
Багатого і пишного, що будеш
В розкошах ти... та при тобі і я...
Оксана
(встає.) Ой, господи,— нема у його серця!..
Лясковський увіходить. Уздрівши його, Оксана швидко оступається і стає за хату, то він спершу її не бачить.
Лясковський
А ти ще тут? Ну, вмовились про все:
Уранці ми потратим Коваленка,
А потім ви, все військо, враз до брам,-

Вже я звелю, щоб вам їх одчинили...
Пилипенко
Ану стривай, бо ми тут не самі.
(Показує на Оксану.)
Лясковський
А хто ж то є?.. Ге, пані Василева!
А я ж звелів не випускать її!
Пилипенко
Мені ж чому ти не сказав про неї?
Лясковський
Не думав я, щоб тут вона була...
Що ж свідок? Га?
Пилипенко
Деінде хай шукає.
Лясковський
Коли вже так, то треба, щоб вона
Відсіль назад до міста не верталась,
Бо чула все і бачила,— тепер
Пошкодити вона нам може в справі.
Пилипенко
То замкнемо її.
(До Оксани.)
Іди сюди!
(Іде до неї, бере за руку й веде.)
Оксана
(пручаючись.)
Не хочу я!.. Пустіть мене!..
Пилипенко
Не бався!
(До Лясковського.)
Держи її, я поки відімкну.
Лясковський держить Оксану за руки, Пилипенко відмика. Оксана хоче випручати руки.
Лясковський
Та нуте-бо, ви не пручайтесь, пані!

Не зробимо лихого вам: ви тут
Посидите до завтрього, та й годі,
А завтра вас до себе я візьму.
Оксана
Пустіть!.. Пустіть!
Б'ється в його в руках, він її держить за стан.
Лясковський
От бачите, й мені
Бог погодив хоч трошки вас обняти,
А ви тоді казали — ні та й ні!.. А гарно як!..
(Дужче її тулить до себе.)

Пилипенко
(відімкнувши.)
А ну її сюди!
Лясковський
Посидьте ж там!
(Упиха Оксану до хати, хоч вона пручається. Пилипенко замикає.)
Отак-о добре буде!
Тепер же ти веди мене назад,
А то й мене так замкнуть, як Оксану.
Та козака якого ти пришли
Сюди, щоб він беріг її.
Пилипенко
А треба... Ну, дак ходім, крізь варту проведу.
Виходять.
Якийсь час на сцені нема нікого, трохи згодом Оксана починає торсати з хати вікно, але не може його відсунути. Увіходить Грицько з Козаком.
Грицько
Дак що ж мені, ти кажеш, берегти?
Козак
А тут оце — сю хату,— так він каже.
Грицько
Та хто ж у їй?
Козак

Не відаю і сам.
Сказав мені, щоб я послав на варту
Сюди когось... Я мав до брами йти,
Аж ти ідеш,— то я й сказав про загад...
Ставай, вартуй!.. Щоб гостро вартував,-
Він наказав...
Грицько
Гаразд, стаю на варті.
Грицько на варті.
Грицько
Оце і стій!.. Нудьга з усим, та й годі!..
А хто воно у сій хурдизі є?
Якби мені хоч трохи подивиться!
(Зазира у вікно.)
Так не уздриш.
(Силкується відсунути вікно.)
Забито ось гвіздком...
(Одсува віконечко і зазирає в хату.)
Агов, озвись!.. Хто ти й чого сидиш?
Оксана
А що тобі?
Грицько
Жіночий голос наче... Ти жінка, га?
Оксана
Еге.
Грицько
Немов я чув
Десь голос цей... Скажи мені, будь ласка,
Хто ти єси?
Оксана
Навіщо се тобі?
Грицько
Невже ж вона? Та ні, не може бути!..
(До Оксани.)
Бо голос твій... я чув його неначе...

Оксана
А хто ж ти сам?
Грицько
Твій вартовий.
Оксана
Та хто ж?
Чути по голосу, що підійшла ближче до вікна. Грицько увесь цей час дивився у вікно і тепер побачив Оксану.
Оксано?! Ти... отут?
Оксана
(підходить до вікна так, що її стає видко.)
Ой, боже! Гриць!..
Обоє змовкають і кільки мить мовчать.
Грицько
Еге, се він... Той Гриць, що зріс з тобою,
Що ти йому на світі всім була,
Що дороге: сестрою, другом щирим,
Коханою дружиною в думках...
Той Гриць, що жив тобою однією
І все б оддав за тебе за одну...
Той Гриць, що ти йому вразила серце,
Бо зрадила, бо з іншим утекла!..
Оксана
Не зрадила, не можеш так казати,
Бо слова я тобі не подала,
Що будемо подружжям ми з тобою.
Се ти хотів... Ніколи я тобі
Ні словечка про сеє не казала.
Грицько
Але ж себе кохати попускала.
Оксана
Кохати? — ні! Як брата я тебе
Любила — так! І думала про тебе,
Що так і ти.
Грицько

Не бачила, що я
Люблю тебе не як сестру,— як милу?
Оксана
Побачила уже тоді, як ти
Став докорять за Василя... Та пізно...

Грицько
Еге, се так... І ти щаслива стала,
А я пішов бурлакувати в світ...
Оксана
Мій братку, того я не хотіла...
Із щирої душі бажала я .
Тобі всього, що є найкраще в світі,
Але тебе кохати не могла...
Ти кажеш, я щаслива стала?.. Правда,
Щаслива я була, але тепер
Все гине, все: душа, і тіло, й щастя!..
Щаслива я, ти кажеш? Се ж бо глум:
Ти ж вартовий, а я в тюрмі, в неволі!
Грицько
А через що се у неволі ти?
Оксана
Не знаєш ти? Я ж випустила батька...
Грицько
Се знаю вже...
Оксана
І Василя на смерть
Присуджено за се, хоч я призналась...
Бо він сказав, що винен тільки він.
Повірили — йому. Прийшла прохати
Я батька тут, щоб свідком він пішов
І розказав, як сталася ця справа:
Присуджено на раді в нас, що він
Вернутися назад безпечно може.
Він не схотів... сюди мене замкнув...

Ой, боже мій!.. Мене ж Лясковський сей.
Ні, я умру,— до мене не торкнеться...
Грицько
Лясковський? Як?
Оксана
До мене в'язне він. Щоб я його...
Грицько
Не може бути, ні!..
Не попущу того, щоб се зробилось!..
Оксана
То випусти, мій братику, мене!
Грицько
Я випущу, не дам я на поталу
Гидотному...
(Кидається ламати замок і спиняється.)
Я випущу тебе,
І підеш ти... А що ж мені вже з того?
Кохатися ти підеш з Василем!..
Ні, він умре, бо свідка ти не маєш!
Оксана
І я умру в ту мить, як він умре.
Грицько
А бач, тобі Василь — то все, про мене ж
Байдужечки!..
Оксана
Так, Грицю, не кажи:
Люблю тебе як брата...
Грицько
(гірко.)
Брата! Брата!..
Навіщо та любов мені здалась?
Не хочу я! Бо хочу я кохання,
Бо хочу я, щоб се про мене ти
Казала так, як тільки що про його:
"І я умру в ту мить, як він умре".

Оксана
Не можу я тобі того сказати…
Грицько
Дак хай же він умре і ти за ним!

Оксана
Ти кажеш так… ти відмінився, Грицю,
Ти був не той…
Грицько
Зробила ти сама,
Що я не той: ти вбила давнє серце
Мені в грудях,— тепер у їх нове…
Оксана
Ні, не нове!.. Таке ж, як спершу, добре,
Хоча його вразила тяжко я…
Прости за те: я не могла інакше…
Мій братіку рідненький, щирий мій!
Зроби ти так, як добре серце скаже,
Як бог велить…
Грицько
Як Бог велить… Як Бог…
(Бореться сам із собою.)
Не знаю сам… Зректись тебе не можу…
Не можу я й отдать тебе на смерть,
Ще більш — тому не можу я віддати…
Оксана
То братові я віддаю себе,
Його душі і дорогій, і рідній —
Хай скаже брат: життя мені чи смерть.
Він знає се.
Грицько
(враз.)
Я випущу тебе!
Ми втечемо з тобою вдвох до міста,
І свідком — я… Так, свідком буду я!

Я розкажу, яка гидка тут зрада,
І житимеш, сестричко, ти й Василь.
Оксана
Ой, братику, серденько золотеє!..
Грицько
(кидається і торсає замок; бачачи, що не подається, виймає пистоль і, рулю заложивши між дверима й замком, витягає скобель, відчиняє двері.)
Виходь мерщій!
Оксана виходить, він знову зачиняє двері і притуля замок.
Ходім!.. Тепер ходім!.. Щоб хто не вздрів…
Оксана
Чи є ж на цілім світі
Така душа святая, як твоя?..
Виходять обоє.
Завіса
П’ЯТА ДІЯ
Ранок. Майдан серед міста Калмику — той, що і в другій дії; але тепер на йому збудовано поміст: мають карати на горло полковника Коваленка. На помості колода, в їй стремить сокира, біля колоди стоїть здоровенний Татарин-кат. Круг помосту колом збройні Козаки-вартовики, за їми ще Козаки, тоді Міщане в своїх міщанських каптанах, далі від осередку кільки Жінок. Серед народу гомін невиразний, але він притиха часом, скоро хтось один починає довше говорити, бо люде слухають. Усі дожидають, турбуються.
Жінка 1
Он-он уже ведуть!
Голоси
Де? де? Та он! Та ні!
Козак 1
Нічого нема,— плевде баба.
Жінка 1
(до другої.)
Такий, моя матіночко, зрадник, такий зрадник!
Щодня усі гасла розказував ляхам.

Жінка 2
Невже? А я чула, що раз.
Жінка 1
Усі так говорять, що ляхи йому скуп дали,
дак він за ті гроші...
Жінка 3
(підходить.)
Та то ж, кажуть, не він, а вона.
Жінка 2
Обоє вони: пішли до ляхів та скуп із їх узяли,
а їм таке слово сказали:
ось вам слово на вигублення роду благочестивого.
Жінка 3
От харцизяки!.. Та як же вони пройшли так,
що ніхто й не бачив?
Жінка 1
Вони вже те знають! Може, характерники.
Жінка 2
А хіба й ні? Про полковницю чуть було,
що в неї мати родима відьма була, та й вона сама.
Жінка 3
І перелесник до неї літав?
Жінка 2
Сама не бачила, а мабуть, літав.
Жінка 1
Це вже, спасибі йому, пан сотник усе викрив.
Жінка 2
Мабуть, же й він щось знає?
Жінка 1
Він знає, та тільки не на лихе, а на добре.
Козак 2
Що ви тут торохтите, баби?
Жінка 3
Коли ж, козаченьку, таке цікаве... Бач, як вона було, що полковницина мати та була родима відьма, і дочка її, полковниця б то, родима відьма,

та ще й учена... Дак вона, полковниця, і підманила полковника, бо вона, звісно, з нечистою силою знається, то й робить так, щоб нечистій силі догодити... Дак і підманила полковника, каже: давай зробимо так, щоб на вигублення роду благочестивого... От вона взяла та перекинулась!...
Жінка 2
(перепиняючи.)
Сорокою!
Жінка 3
Еге ж, сорокою,— щоб ніхто не пізнав із наших,— та до ляхів: хочете, я вам скажу таке слово, щоб на вигублення роду благочестивого? Ну, ті, звісно, хочуть... Дак вони й сказали, а ті їм скуп дали... А до неї перелесник літав... а сотник Лясковський те й побачив та й підглядів у вікно...
Козак 2
Пху! Чортова брехуха ідолова!..
І чого тільки не наплеще своїм лепетливим язиком!
Жінка 2
Еге, наплеще!.. А коли ж сотник сам бачив,
як вони гроші лядські лічили.
Козак 3
А може ж, і правда?
Козак 2
І ти туди ж, розумний? До жінок.
Гетьте мені зараз ізвідси, щоб вас тут не було,
а то я вас...
Жінки
Який швидкий!.. Так розприндився!
(Переходять на другий бік майдану.)
Козак 2
Гидота!
Денис
(підходить.)
А що там?
Козак 2
Ет, чортові сороки плещуть!

Уже й склали казку, як саме зрадив полковник.
Денис
І не зраджував, та вже склали.
Дід Остап
Каже сам: зрадив, то зрадив.
Денис
Жінчину провину на себе взяв.
Козак 2
Та й жінчина провина не яка там уже непрощенна...
Треба ж і милосердя мати.
Козак 3
Собаці собача смерть!
Денис
(поважно.)
Мовчи вже краще!
Козак 3
А чого ж би то я мовчав?
Денис
(поважно.)
А того, що як буде полковник умирати, то попроси його, щоб він на тому світі за тебе господа милосердного благав: він мученик, то його Бог послуха, а ти без цього пропадеш у пеклі за свої діла.
Козак 3
Який праведний обізвався! Ховається між людьми.
Козак 4
А може ж, полковникова приведе свідка?
Козак 1
Де вже там!
Дід Остап
І не треба!
Козак 5
Ліпшого полковника знайдемо.
Козак-вартовик
Гей, не насувайте так, а то й нас
на поміст ізженете.

Козак 2

Та воно б вам дужче личило там бути,
ніж полковникові.

Козак-вартовик

Ге, дак на нас усіх місця мало на помості.

Татарин-кат

Дарма мало, я по один рубай.

Козак-вартовик

Утомишся.

Татарин-кат

Дарма утомишся — я звикай…

Денис

А я скажу ізнов, панове браття:
Великий се вчинила рада гріх,
І будемо всі одвічать за його,
За смерть оцю!.. Невинного вб’ємо!

Голос

Та що ж уже? Тепер уже не вернеш.

Денис

Не вернеш? Чом? Ще можна все вернуть.

Голос

Ох-ох, біда!.. І станеться ж отак-о!

Жінка 1

Старшина йде...

Козак 5

А справді вже іде.

Увіходять: Крицький, Білоченко, Горленко, розмовляючи.

Крицький

Ой, господи! І я се мушу бачить,
Сю смерть страшну! Навіщо ми прийшли?

Білоченко

Прийшли на те, щоб дати оборону,
Як свідка нам Оксана приведе.

Крицький

Чи приведе ж?.. Нема її і досі…

Чи хто не чув про неї, де вона?
Горленко
Я відчинив їй сам із міста браму
Ще звечора... Хоч сотник наказав,
Щоб не пускав її ніхто із міста...
Білоченко
Послухались його! Авжеж!
Горленко
Я їй
Хотів кого на оборону дати,
Але вона схотіла йти сама,
Так і пішла і не взяла нікого.
Я наказав, щоб зараз же її
Упущено, але немає й досі.
Білоченко
То, мабуть, так, що її вже не жди.
Голос
Гей, розступись! Пан наказний полковник!
Увіходять Старовський та Жилинський, за їми зараз же Лясковський.
Лясковський
День добрий вам, панове молодці!
Голоси
Здоров і ти!
Лясковський
А де ж злочинець досі?
Чого се з ним баряться довго так?
Козак 4
А он ведуть.
Юрба вся так і сколихнулася, почувши ті слова. Дехто зітхає, дехто охкає, хреститься, і всі повернулися в той бік, відкіля мусив іти Коваленко.
Голоси
Ведуть уже... Ой боже!..
Великий гріх!.. А так і треба!.. Ні!
Тихо йдучи, ввіходить кільки збройних козаків, ведучи беззбройного

Коваленка. Він у тій одежі, що і вчора, але без шапки. Проходити йому доводиться повз Лясковського, що сидить, бадьорячись, на коні. Вони ззираються очима. Лясковський спершу опускає очі перед поглядом Коваленковим, а тоді підніма вгору голову.

Лясковський

Ідіть мерщій,— нам ніколи бариться!

Юрба розступається, пропускаючі Коваленка. Він тихо, але твердою ступою зіходить на поміст. Зійшовши, озирається по людях, мов тукаючи когось очима і не знаходячи. Тоді говорить мов сам до себе:

Коваленко

Нема її... В останній час нема...
Хай буде так!.. Так ліпше: менше муки
Їй і мені...
(Кланяється народові на три боки.)
Панове молодці,
Товариші! Народе православний!..

Лясковський

Спиніть його,— хай не верзяка! Цить!..
Татарине, роби уже що треба!..

Татарин береться за плече Коваленкові, але зчиняється галас: народ кричить.

Голоси

Не можна так! Так не годиться!.. Ні!..
Говоре хай!.. Се ж перед смертю вільно...

Горленко

(до Лясковського.)

Не смієш ти заборонять йому!
Я стану сам з ним поруч на помості
І з шаблею добутою за те
Стоятиму, щоб говорив!..

Крицький

То право
У кожного, хто ставиться на смерть!

Голоси

Говоре хай!.. Не припиняйте слова!..

Коваленко
За мить яку покину я сей світ
І на суді я стану перед Бога,
І вірю я — по правді буде суд:
Радіючи, його я дожидаю...
В останній час оцей я вас прошу:
Коли зробив із вас кому я кривду,
Чим погрішив,— простіть мені той гріх!..
(Кланяється на всі три боки.)
Голоси
Прощаємо!.. Нема чого й прощати!..
Всі грішні ми!.. Ти добрий чоловік!..
Хай Бог тебе простить, коли в чім грішний,
А ми й сами щочасно грішимо.
Коваленко
Спасибі вам!.. (Уклоняється.) Іще я маю слово:
Зостанеться у мене удова...
Голоси
Доглянемо!.. За се ти не турбуйся!..
Вона від нас тут кривди не зазна...
Коваленко
Спасибі вам!.. Нехай же милосердний
Великий Бог з святих своїх небес
Вам, братчики, пошле і змоги, й сили,
Щоб рідний край в сей час оборонить
І визволить його з сії недолі,
Не попустить...
(Змовка, побачивши Оксану.)
Оксана вбігає, за нею Грицько. Оксана кидається крізь стовпище, вбігає на поміст і припадає до Коваленка.
Оксана
Не дам його!.. Він мій!..
Візьміть мене, його ж ви не займайте:
Не винен він!..
Лясковський

Геть звідціля! Назад!
Старовський
Стягти її з помосту та й кінчати!
Голоси
Хай каже!.. Хай!.. Нехай підожде кат!
Коваленко
Ой, горличко моя! Навіщо робиш
Ти знову се?
Оксана
Мовчи!.. Не знаєш ти!..
Побачиш сам, що добре я чиню.
Старовський
Стягніть її!
Білоченко
Не руш! Нехай говоре!
Оксана
Довідалась, що батько мій приходив
Вночі до нас на зраду підмовлять,
І зрадники такі у нас знайшлися:
Ханенкові оддать заприсяглись
Се місто й нас... Найголовніший зрадник
Ось серед вас...
Лясковський
(стріляє на неї з пістоля.)
Мовчатимеш же ти!
Оксана хитається, Коваленко її піддержує. Грицько кидається на поміст до Оксани.
Коваленко
Ой господи!.. Убив її!.. Оксано!..
Оксана
Не вбив іще... Лясковський — зрадник сей,
Був сю ніч там... він з ними умовлявся...
Білоченко
Ізрадник він і душогуб. Візьміть!
В'яжіть його!.. Мерщій!..

Лясковський

Се все брехня! Се вигадки!.. Вона зо злості бреше!

Оксана

Не вигадки... Я чула все сама...

(Показує на Грицька.)

І він те чув...

Грицько

Еге, я чув: се правда!

Все, що вона сказала вам,— було.

Посвідчити прийшов я вам сю зраду,

І на суді ще більше я скажу.

Лясковського стягають з коня, віднімають зброю і крутять назад руки.

Коваленко

Оксаночко, дай рану подивитись.

Оксана

Не треба, ні... нічого, любий мій...

Та тільки я чогось немов не встою...

Падає, але Коваленко й Грицько піддержують її й кладуть на поміст.

Коваленко

Вона вмира, мій господи святий!..

Біжіть мерщій по лікаря... по діда!..

Шукайте крізь — на шанцях і в дому.

Кільки козаків вибігає.

Оксана

Та ні-бо, ні!.. Я не вмираю... Сили

Чогось нема...

Лясковський

Зв'язали ви мене...

Коли вже так, то й їх в'яжіть зо мною,-

Хоружого й суддю,— бо і вони

У справі тій були...

Старовський

Брехня!

Жилинський

Неправда!

Лясковський

Ні, правда все!.. В'яжіть, щоб не втекли.

Білоченко

Суд розбере! А поки— всіх зв’язати!

Старовського й Жилинського в'яжуть, забираючи в їх зброю. Два козаки — вбігають.

Козак 1

Ляхи! Ляхи!.. На шанці лізуть... б’ють...

Козак 2

Хтось одімкнув малую браму, вперлись...

У брамі бій... вже сили не стає...

Білоченко

Полковнику, твоє на шанцях місце!

Коваленко

Ви ж бачите — не можу: умира.

Як я її самую тут покину?..

Білоченко

А вороги як візьмуть місто — всі

Тоді вмремо... Забув свою повинність!

Оксана

Іди, іди!.. Я не умру, діждуся...

Повинен ти оборонити всіх...

Ще козак убігає.

Козак 3

Пробилися вже вороги у браму.

Коваленко

Прости мене, кохана,— я піду.

(До Грицька.)

Доглянь її ти, брате, поки справлюсь.

Припадає до Оксани, цілуючи її, і зараз устає. Під голову Оксані підкладають жупан.

Пан писар тут зостанеться нехай

І береже, аж поки я вернуся...

Гей, шаблю дай!

Йому подають кільки шабель, він бере першу.

До бою, лицарі!
Вибігає з шаблею, за їм козаки. Лясковського, Старовського та Жилинського виводять. Оксана на помості лежить, біля неї Грицько, писар теж на помості стоїть трохи віддалік. Збройні козаки круг помосту.
Спершу тихо, тоді чути стріляння, бойовий гук і галас. Увесь час він то притихає трохи, то більшає.
Оксана
Як б'ються там... О господи єдиний!
Подай ти їм подужать ворогів!..
Крицький
Подужають,— адже ж бо там полковник...
Грицько
Сестриченько, де вражено тебе?
Оксана
У груди... ой!..

Грицько
Чому не можу взяти
Я кулю сю до себе в тіло,— хай
Умер би я, а ти була б здорова.
Оксана
Я дякую, мій братіку, тобі...
Як дуже враз у грудях заболіло.
Крицький
Перенести б додому пані,— там
Оглядіти і рану можна буде.
Оксана
Ой ні, мене вже не займайте ви...
Я хочу тут... Його я тут діждуся...
Змовкають. Стріляння чути раз-у-раз.
Крицький
Завзятий бій!.. І наче дужче все...
Ні, затиха... Тепера чути далі,-
Се ворогів погнали... Наші б’ють!

Оксана

Мій господи, коли б мені діждатись!..

Грицько

Яка бліда ти, сестро, Боже мій!..

Оксана

Дарма... дарма!.. Аби достало сили Діждатися...

Крицький

Та діждетесь!.. Ось-ось

Всі вернуться, і пан полковник прийде...

Тоді ми вас мерщій перенесем,

Щоб дома ви були... і лікар буде

Вас гоїти...

Оксана

Чом Василя нема?

Так довго вже!..

Грицько

Ось чути,— йдуть неначе...

Крицький

Уже ідуть, вертаються назад.

Козак убігає.

Козак

Подужали!.. Ляхів прогнали з міста!

Козак 2

(убігає)

З потугою гетьман Петро іде;

Злякавшися, ляхи знімають табор.

Оксана

Хвала тобі, мій господи святий!..

Коли б його побачити, то більше

Не треба вже нічого...

Крицький

Йде полковник.

Коваленко швидко ввіходить і кидається на поміст, за їм кільки козаків

стають біля помосту.
Коваленко
Голубочко, моя єдина зоре!
Нахиляється над Оксаною. Грицько підводиться і стає далі. В сей час ударено за сценою в сурми і виходять збройно й з прапором козаки-дорошенківці, а за їми й кальницькі.
Крицький
(до сурмачів.)
Гей тихо!.. Цить!
(Показує на Оксану. Сурмачі відразу стихають і всі стають мовчки.)
Коваленко
(до козаків.)
Керею дай! На їй
Перенести!
Оксана
Не треба... умираю... Не покидай!
Коваленко
Навіщо кажеш так? Ти житимеш!..
Оксана
Вже смерть приходе, чую...
Коханий мій, прощай, прощай навік!
Коваленко цілує її, вона обніма його за шию і так кільки часу, припавши до його, держить його.
Іще!.. Іще!.. Як гарно!.. Годі вже!..
(Вона пускає руки, він підводить голову.)
Оксана
(до Грицька.)
Йди, братику!
Грицько підходить і схиляється над нею.
Мій дорогий, мій добрий!
Щасливий будь!.. Спасибі!.. Прощавай!
(Цілує Грицька, він підводиться.)
Мій світоньку ясний!.. Мій рідний краю,
Прощай і ти!.. Не нажилася я!..
Мій людоньку! В сльозах живеш ти, в горі,

Хай Бог тобі спокою й щастя дасть!..
Живи, цвіти!.. Зорею ясно сяй!..
(Підводиться.)
Василечку, ще поцілуй востаннє!..
Коваленко цілує.
Прощайте всі!.. Коханий, прощавай!..
(Падає мертва.)
Завіса
У Чернігові, 1897.
1 Уся пісня співається за сценою, на сцені тільки два останні вірші

2 А це як зручно розляглися біля вогню схизмати (польськ).

3 А нам уже й палити нічого (польськ).

4 Попалили всі хати, які були в нашім закутку. Залишили три тільки, щоб на час дощу було де сховатись (польськ.).

5 А геть! Місце нам! (польськ.).

6 А то ти, схизмате, нас ганьбиш (польськ.).

7 Не чіпай його! (польськ.).

8 Він не дозволив нам погрітися тут! (польськ.).

9 Нам це ні до чого! Як хлоп знахабнів. Але згадаєш, хаме! Колись, може, здибаємося, то розквитаємося в той же час. Ходімо, панове-браття! (польськ.).